

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

A COMPARATIVE ANALYSIS OF IMAM AL-SHATIBI'S APPROACH TO ARTICULATION POINTS AND PHONETIC ATTRIBUTES WITH THE TEXT OF AL- JAZARIYYAH

MEHMET ALİ AYDOĞAN

ÖĞR. GÖR.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
maydogan@adu.edu.tr

Öz:

Kur'an-ı Kerim'in nüzûlünden itibaren tahriften uzak kalmasında kitâbet ve şifâhî gelenek içerisindeki tertil disiplini belirleyici rol oynamıştır. İslam eğitim geleneğinde hafızı kolaylaştırmak amacıyla manzûm eserlerden geniş ölçüde yararlanılmış, bu durum tecvid ve kıraât ilminde de zengin bir literatür oluşturmuştur. İmam eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) eş-Şâtîbiyye'si kıraât-ı seb'â alanında temel kaynak kabul edilse de eserdeki "Mehâric-i Hurûf ve Sıfatlar" bölümü, eserin kıraât yönünün gölgesinde kalmış ve bütüncül bir çalışmaya tabi tutulmamıştır. Özellikle İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) sonrası gelişen literatür, eş-Şâtîbî'nin tecvid beyitlerinin ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu çalışma, eş-Şâtîbiyye'deki mehâric-i hurûf ve sıfat konularını el-Cezeriyye metni ile mukayese olarak incelemeyi ve müelliflerin metodolojilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, kütüphane ve dijital platformlardaki temel kaynaklar ile şerhler taranarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, her iki otoritenin harf mahrecleri ve sıfatları konusunda büyük ölçüde mutabık olduğu, ancak metodolojik ve istilâhî farklılıklar taşıdığı görülmüştür. eş-Şâtîbiyye akıcı ve ritmik nazım yapısıyla öne çıkarken, el-Cezeriyye daha sistematik ve öğretim merkezli bir yöntem benimsemiştir. Günümüz Kur'an öğretiminde İbnü'l-Cezerî merkezli yaklaşım hâkim olsa da eş-Şâtîbî'nin özgün katkılarının ortaya konulması literatürdeki boşluğu dolduracaktır. Bu bağlamda söz konusu ihtilâflar, tecvid ilminin metodolojik zenginliğini ve ilmi derinliğini yansıtan tarihî birer tezahürdür.

Anahtar kelimeler: Kıraât, Tecvid, eş-Şâtîbiyye, el-Cezeriyye, Mehâric-i Hurûf ve Sıfat.

Abstract:

The preservation of the Qur'an from alteration since its revelation has been determined by the maintenance of the tartil discipline within both written and oral traditions. In Islamic educational history, poetic treatises (manzumah) were widely utilized to facilitate memorization, fostering a rich literature in tajwid and qira'at. Although Imam al-Shatibi's (d. 590/1194) al-Shatibiyyah is recognized as a foundational source in the seven recitations (qira'at al-sab'ah), its section on the articulation points and attributes of letters (makharij al-huruf wa-al-sifat) has been overshadowed by the work's prominence in qira'at and has lacked a holistic analysis. Notably, the dominant tajwid literature following Ibn al-Jazari (d. 833/1429) led to the neglect of al-Shatibi's verses on this subject. Using a qualitative research method, this study aims to conduct a comparative analysis of the makharij al-huruf and sifat topics in al-Shatibiyyah alongside Ibn al-Jazari's al-Jazariyyah, outlining their respective methodologies through a comprehensive review of primary sources and commentaries. The study concludes that while both authorities largely agree on the articulation and attributes of letters, they differ in methodological approaches and technical terminology. Al-Shatibiyyah stands out for its rhythmic structure, whereas al-Jazariyyah adopts a more systematic, pedagogy-centered approach. Given the prevalence of the Ibn al-Jazari-centered approach in contemporary Qur'anic instruction, evaluating al-Shatibi's unique contributions fills a significant scholarly gap, reflecting the methodological richness and intellectual depth of tajwid history.

Keywords: Qirā'at, Tajwīd, al-Shātibīyyah, al-Jazariyyah, Makhārij al-Hurūf and Sifāt.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	21.02.2026	24.06.2026	30.06.2026	0009-0007-8498-6098
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		https://doi.org/10.62188/ilahiyat.1959181		

ATIF/CITE AS

Aydoğan, Mehmet Ali. "İmam eş-Şâtîbî'nin Mehâric-i Hurûf ve Sıfatlara Yaklaşımı ile el-Cezeriyye Metninin Mukayese Edilmesi / A Comparative Analysis of Imam al-Shatibi's Approach to Articulation Points and Phonetic Attributes with the Text of al-Jazariyyah". *ilahiyat* 16 (Haziran/June 2026): 131-157.

GİRİŞ

Kırâat ve tecvid ilimleri, ele alınan konular bakımından, nazarî ve tatbîkî açıdan müstakil disiplinler olarak görünseler de bu iki sahanın literatür düzeyindeki ilişkisi aşıkardır. Verş (ö. 192/812) kırâatında “lâm ve ra’nın tağlîzi ve terkîki” veya İmam Hamza’nın (ö. 156/773) râvisi Halef’in (ö. 229/844) “idğâm-ı ma’al gunne”de gunneyi terk etmesi gibi konular üzerinden bu farklı görünen iki disiplinin birbiriyle alakasını olduğunu gösteren konu başlıklarından sadece ikisidir. Günümüze dek bu sahada telif edilen eserlerin muhtevasına bakıldığında, bu disiplinlerin birbiriyle olan tabii bağı ve meselelerin çoğu zaman birbiriyle ilişkili bir mahiyette olduğunu görmek mümkündür. Kırâat ilmi geleneğinde en otorite örneklerden biri İmam eş-Şâtîbî’nin yedi kırâat üzerine kaleme aldığı eş-Şâtîbiyye’sidir. eş-Şâtîbî, bu eserinde 1133 beyti kırâata yönelik bütüncül olarak yazmış, ancak talebelerin ihtiyacını gözeterek son 25 beyitte *mehâric-i hurûf ve sıfât* konularına yer vermiştir. İki asır sonra gelmesine rağmen Kur’an-ı Kerim ve tecvid ilmi tedrîsâtında en yaygın ta’lîm metodu haline gelen isim İbnü’l-Cezerî olmuştur. Onun telif ettiği 109 beyitten oluşan *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*¹ isimli eseri sadece “Mehâricu Hurûf ve Sıfatlar”ını ele almamış, bunun yanında bütüncül olarak tecvid konularını işlemiştir. Bu ta’lîm silsilesini, Süleyman el-Cemzûrî’nin (ö.?)² tecvide yönelik mübtedîler için kaleme aldığı 61 beyitlik *Tühfetü’l-atfâl*³ eseri izlemektedir.

İmam eş-Şâtîbî, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî* isimli eserinde rumûzları kullanarak “lâmiyye” türünde, ezberlenmesi kolay, ritimsel bir manzûm eser telif etmiştir. Onun kırâat-ı seb’a ile ilgili beyitleri İslam âleminde şöhret bulsa da eserinin sonunda kaleme aldığı ve talebeler için büyük faydalar barındıran “Mehâricu Hurûf ve Sıfatları” bölümü maalesef gereken ilgiyi görmemiştir. Özellikle, bu konuda müstakil bir akademik çalışmanın yapılmamış olması ve literatürde eş-Şâtîbî’nin bu beyitlerinden pek bahsedilmemesi de dikkat çekici bir eksiklikler. Mevcut literatür incelendiğinde, eş-Şâtîbiyye şerhlerinin ekseriyetle metin şerhi düzeyinde kaldığı veya Arap harfleri fonetiği bağlamında sadece atıf aldığı müşahede edilmektedir. Bu eserin diğer manzûmelerle metodolojik ve karşılaştırmalı bir analize dayalı olarak incelenmesi noktasında hem ülkemizde hem de İslam âleminde akademik sahada belirgin bir boşluk göze çarpmaktadır.

Tecvid tarihi ile ilgili eserleri incelediğimizde eş-Şâtîbî’nin tecvid ilmine katkılarının vurgulanmadığı da görülmektedir. Mesela; tecvîd eğitiminin tarihsel gelişimini didaktik manzûmeler üzerinden inceleyen Yaşar Akaslan, “Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvid Öğretimi” başlıklı makalesinde, konuyu kronolojik yönden ele almıştır. Yaşar Akaslan’ın, bu çalışmasında, tecvid ilminin temel taşlarından olan “Mehâric-i Hurûf ve Sıfatlar” bölümleri geniş bir silsile içerisinde işlenmesine rağmen, kırâat literatürünün en köklü metinlerinden biri kabul edilen İmam eş-Şâtîbî’nin manzûmesindeki tecvid ile beyitlerin bu kronolojiye dâhil edilmediği görülmektedir. Benzer şekilde, Cemil Küçük’ün “Kur’ân Harflerinin Sıfatları (Sıfat-ı Hurûf)”⁴ başlıklı makalesinde her ne kadar İmam eş-Şâtîbî’nin “Mehâric-u Huruf” konusunda birkaç görüşüne yer verilse de eser ve mahiyeti hakkında detaylı bilgi sunulmamıştır. Literatürde bu konuya en fazla atıf yapan çalışmalardan biri Âdem Yeşildağ’ın *Kur’ân-ı Kerîm Kırâatı Çerçevesinde Arap Harfleri Fonetiği* adlı eseridir.⁵ Ancak söz konusu eser, fonetik meseleleri ele alırken yer yer eş-Şâtîbî’nin görüşlerine müracaat etse de İmam eş-Şâtîbî’nin manzumesinde yer alan tecvid beyitlerini bütüncül bir yaklaşımla sunmamaktadır. Uluslararası literatürde de durum farklı

¹ Şemseddin Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü’l-Cezerî, *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Medine: Dârü’l-Gavsânî, 2006).

² 1198/1784 tarihinde hayatta olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin: Terâcimü musannifî’l-kütübi’l-‘Arabiyye* (Beirut: Mektebetü’l-Müsennâ- Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 4/256.

³ Süleyman el-Cemzûrî, *Tühfetü’l-atfâl* (Mısır: Mektebetü Tâlibi’l-İlm, 2011).

⁴ Cemil Küçük, “Kur’ân Harflerinin Sıfatları (Sıfat-ı Hurûf)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/7 (Aralık 2017), 17.

⁵ Âdem Yeşildağ, *Kur’ân Kırâatı Çerçevesinde Arap Harfleri Fonetiği* (Ankara: İlahiyatyayın, 2022).

değildir: Muhammed Kâdî'nin "ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd ve 'ilmi'l-esvât: Mehâricü'l-hurûf nemûzecen" adlı makalesi⁶ mehâricü'l-hurûf'un tarihsel süreci içerisinde eş-Şâtıbiyye metnine değinmemiştir. Gânim Kaddûrî'nin geniş perspektifle ele aldığı *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* adlı eseri⁷ ve Halil Husârî'nin *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabı⁸ eş-Şâtıbî'nin mahrecler ve sıfatları hakkındaki görüşlerini bazı bölümlerde parçacı olarak ele almışlardır. Bu veriler ışığında, kırâat ilminin otorite isimlerinden biri olan İmam eş-Şâtıbî'nin tecvid perspektifine dair kıymetli katkılarının, güncel akademik literatürde ve eğitim platformlarında arzu edilen düzeyde temsil edilmediği müşahade edilmektedir. Bugüne kadar bu konu hakkında mukayeseye dayalı müstakil bir akademik çalışmanın yapılmamış olması, bu araştırmanın önemini artıran hususlardan biridir. Bu çalışma, eş-Şâtıbiyye metnindeki *mehâric-i hurûf* ve *sıfat* konularını *el-Cezeriyye* ile karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bunun yanında, müellifin metodolojisini tespit etmeyi ve bu farklılıkları ilmî yönden incelemeyi hedeflemektedir. Geçmişten günümüze arka planda kalan bu güzide çalışmayı araştırmacılara ve talebelere tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışma öncelikle mehâricü'l-huruf ve sıfatları'nın tanımına ve tarihsel sürecine değinerek ilgili konu hakkında araştırmacıların meseleyi daha iyi kavraması adına hazırlayıcı kısa bilgiler sunacaktır. Bununla birlikte söz konusu araştırmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılarak beyitlerle ilgili âlimlerin şerhlerine müracaat edilecek ve İbnü'l-Cezî'nin *el-Cezeriyye* eseriyle birlikte karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Ayrıca, bu iki manzûmenin beyitleri takdim edilirken numara sırası göz önünde bulundurulacaktır. Bu makalenin özgünlüğü, mehâricü'l-hurûf bahsini, kırâat ve tecvid ilminin iki büyük şahsiyetinin manzumeleri ışığında metodolojik bir incelemeye tabi tutmasındadır. Çalışma, geleneksel didaktik yaklaşımla müelliflerin kendine has üsluplarının nasıl şekillendiğini ortaya koymaya çalışmakla birlikte eş-Şâtıbiyye'nin klasik tecvid eğitimindeki ihmal edilen rolüne dikkat çekmektedir. İmam eş-Şâtıbî'nin kırâat ilmi yanında tecvid ilmindeki yetkinliğini akademik düzlemde yeniden vurgulamayı hedefleyen çalışan bu inceleme, bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı sunma amacı taşımaktadır.

Çalışmanın daha iyi anlaşılması için mehâricü'l-hurûf ve sıfatları ile ilgili lügat ve ıstılâh tanımlarına dair kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. MEHÂRICÜ'L-HURÛF VE SIFATLARI'NIN TANIMI

Mahrec: Lügat olarak çıkış yeri demektir.⁹ İstılâh olarak: Sesin kesildiği yerdir. Şöyle de denilmektedir: "Bir organın mahrec sayılabilmesinin şartı, sesin o noktada kesilmesidir." Dolayısıyla sesin kesildiği nokta, harfin mahreci olur. Bu tanım; mahrec, harfin çıktığı ve oluştuğu yerdir, harfin çıkış yerinin adıdır, harfin doğduğu mekândır veya harfin üretildiği alandır şeklindeki ifadelerden daha belirleyici ve daha açıktır.¹⁰

⁶ Muhammed Kâdî, "ed-Dirâsâtü's-Savtiyye 'inde 'Ulemâi't-Tecvîd ve 'İlmi'l-Esvât: Mehâricü'l-Hurûf Nemûzecen", *Maaref Academic Review* c./17 (Kasım 2015).

⁷ Gânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* (Ammân: Dâru Ammâr, 2007).

⁸ Mahmûd Halîl Husârî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Muhammed Talha Bilâl Minyâr (Cidde: el-Mektebetü'l-Mekkiyye- Dâru'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1996).

⁹ Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî, *Muhtârü's-Sihah*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye - ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1999), 86.

¹⁰ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî Sâcaklızâde, *Cehdül-mukil*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru'l-Ammâr, 2004), 59-60; Cemâl b. İbrâhîm el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sıfât* (Mısır: Mektebetü Tâlibi'l-'İlm, 2012), 18; Mahmûd Alî Besse, *Fethu'l-mecîd: Şerhu kitâbi'l-'amîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Kahire: Dâru'l-'Akîde, 2004), 51.

1.1. MAHREC TÜRLERİ

1.1.1. GENEL MAHRECLER (EL-MEHÂRİCÜ'L-ÂMME)

Bir veya birden fazla özel mahreci içinde barındıran noktasal bölgelerdir. Bunlar beş tanedir: el-Cevf, el-Halk, el-Lisân, eş-Şefetân ve el-Hayşûm.¹¹

1.1.2. ÖZEL MAHRECLER (EL-MEHÂRİCÜ'L-HÂSSA)

Sadece bir mahrec noktasından oluşan ve kendisinden bir veya daha fazla harfin çıktığı bölgelerdir. Örnek: Boğaz genel bir mahrectir ve üç özel mahreci kapsar: Boğazın altı (Aksâ'l-halk), boğazın ortası (Vesatu'l-halk) ve boğazın ağza en yakın olan üst kısmı (Ednâ'l-halk). Her bir özel mahrecten ikişer harf çıkmaktadır.¹²

1.1.3. MAHRECLERİN SIRALANIŞI

Bu konuda meşhur olan iki mezhep vardır: Birincisi, cumhurun görüşüdür. Bu, aşağıdan yukarıya çıkan ses sırasına göredir. Akciğerlerden ağza doğru yükselen havaya dayalı sesi temel alır. Bu yüzden göğse en yakın olanı boğazın en altını ilk sıraya, dudakları ise son sıraya koymuştur. Tercih edilen ve bu kitapta esas alınan görüş budur. İkinci görüş ise bazı alimlerin görüşüdür. Bu, birincinin tam tersidir. Buna göre mahreclerin ilki dudaklar, sonuncusu ise boğazdır.¹³

1.2. HARF KAVRAMI VE TÜRLERİ

Harf: "Hurûf" kelimesinin tekilidir. Lügat anlamı: Bir şeyin ucu, kenarı veya tarafıdır. Örneğin: "Bu, şunun harfidir" dendiğinde, onun ucu/kenarı kastedilir. İstilah anlamı: Muhakkak veya takdîrî bir mahrece dayanan sestir. Muhakkak: Boğaz, dil veya dudaklardaki belirli bir bölgeye dayanan mahrectir. Bunlar; boğaz, dil ve dudak ve hayşûm harfleridir. Takdîrî: Belirli bir bölgeye dayanmayan harflerdir. Bunlar, cevfe harfidir. Bu harfler ağzın belirli bir noktasında kesilmez; aksine ağız boşluğundaki havaya dayanır. Bu sebeple uzatma miktarı olarak azalmayı ve çoğalmayı kabul eder.¹⁴

1.2.1. HARFLERİN KISIMLARI

Arapça harfler iki kısma ayrılır: Aslî ve Fer'î. Aslî Harfler; herkesçe bilinen yirmi dokuz harftir. Fer'î Harfler; iki mahrecten birden çıkan ve iki harf arasında gidip gelen, ses olarak iki harfin ortasında yer alan harflerdir. Fer'î olma gerekçesi: Bu harflerin, iki aslî harfin birleşip birbirine karışmasından doğmuş olmalarıdır. Burada kastedilen fer'î harfler; müstakil bir harf olmayıp teshîl, imâle veya işmâm gibi durumların, iki ana harf arasındaki bir sesle telaffuz edilmesidir.¹⁵

1.3. SIFATIN TANIMI

Lügat anlamı: İlim/cahillik veya siyahlık/beyazlık gibi, bir varlıkta bulunan/kâim olan manalardır. Burada "sıfat" ile kastedilen; Nahivcilerin kastettiği "ism-i fail", "ism-i meful" veya mana bakımından bunlara dönen "misil" benzer şeklindeki "nat" sıfat tamlaması anlamı değildir. Terim anlamı: Harfin mahrecinin oluşumu sırasında ona eşlik eden/âriz olan; cehr, rihvet, hems, şiddet ve benzeri hallerdir. Harfler bu özellikler sayesinde birbirinden ayrılır.¹⁶ Harfin mahreci,

¹¹ el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 19.

¹² el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 19.

¹³ el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 19.

¹⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 45.

¹⁵ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 45.

¹⁶ Muhammed Ali Nasîr el-Cureysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Abdurraûf Saîd (Kahire: Mektebetü's-Safâ, 1999), 67.

onun miktarının ve sınırlarının bilindiği bir terazi gibidir; harfin sıfatı ise onun niteliğinin ve kalitesinin bilindiği bir mihenk taşıdır veya sarrâfı gibidir.¹⁷

Sıfatın tanımının ardından mahreç ve sıfatların tarihi seyrine kısaca değinmek faydalı bir yaklaşım olacaktır.

1.4. MAHREC VE SIFATLARIN TARİHSEL SEYRİ

Dil bilimcilerin ve nahiv alimlerinin hicri dördüncü yüzyılın sonlarına kadar Arapça fonetik üzerindeki çalışmaları, şu eserlerde yazılanlarla özetlenebilir: Halil b. Ahmed (ö. 170/787) *Kitabu'l-'Ayn*'ın mukaddimesinde harf mahreçleri ve sıfatları hakkında yazdıkları. Ebu Bişr Amr b. Osman Sibeveyh (ö. 180/797) *el-Kitâb* adlı eserinde, özellikle "idgâm" bölümünde yazdıkları. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred (ö. 285/898) *el-Mukteḍab* adlı kitabındaki "idgâm" bölümü. Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd (ö. 321/933): *Cemheretü'l-Lüḡa* isimli eserinin mukaddimesi. Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâc (ö. 337/949) *Kitabu'l-Cümel*'in sonunda "idgâm" bölümündeki ifadeleri. Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/981) *Tehzîbü'l-Lüḡa*'nın mukaddimesinde yazdıkları. Son olarak, Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî (ö. 392/1002) *Sirrü Şinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserinde yazdıkları.¹⁸

Tecvid ilminin ortaya çıkışı, terim ve özel telifatı ile bağımsız bir ilim haline gelmesi hicri dördüncü yüzyılı bulmuştur. Başka bir ifadeyle tecvid bir ilim dalı olarak diğer Kur'an ve dil ilimlerinden yaklaşık iki asır sonra bağımsızlığını kazanmıştır. "جَوْدُوا" yani tecvitli okuyun terimi üzerine bir inceleme yapıldığında metinde, İbn Mesud'a nispet edilen "Kur'an'ı tecvitli okuyun" (جَوْدُوا الْقُرْآنَ) rivayetindeki kelimenin aslında (جَرِّدُوا الْقُرْآنَ) "Kur'an'ı yalınlaştırın" kelimesinden dönüşerek yazım yanlışlığı olduğu ifade edilmiştir.¹⁹

Buradaki "tecrîd" ifadesi; Mushaf'ın "uşûr" onlu ayet işaretleri, "humus" beşli ayet işaretleri ve "sure isimleri" gibi sonradan eklenen fazlalıklardan arındırılması anlamını taşır. Bu durum, "tecvid" kelimesinin sahabe döneminde bugünkü terim anlamıyla yaygın olarak kullanılmadığı varsayımını güçlendirmektedir. Alternatif terimlere gelince, ilk nesiller okuyuşun mükemmelliğini ifade etmek için Kitap ve Sünnet'te de geçen tertîl, tahsîn, tahbîr ve tezyîn gibi kelimeleri kullanmışlardır.²⁰

Tecvid ilminin yazıya geçirilmesi hakkında telif ve eserlerin kronolojik süreci temel olarak şu aşamalardan geçmiştir: Kuruluş aşaması hicrî 4. Yüzyılda (الحن الحفی) "gizli lahn" tanımı içinde kullanan İbn Mucâhid ile başlamıştır. Ardından, Ebû Müzâhim el-Hâkânî (ö. 325/937), tecvid konusundaki ilk bağımsız eser kabul edilen ünlü *Kasidetü Hâkânîyye* isimli eseri kaleme almıştır. Ancak bu kasidede "tecvid" kelimesi yerine "hüsnü'l-edâ" yani edanın güzelliği ifadesini kullanmıştır. Bu alanda tekâmül aşaması ise hicrî 5. yüzyıldır. Bu yüzyıl, tecvid ilminin kurallarını belirleyen temel eserlerin ortaya çıktığı dönemdir. En öne çıkan isimler şunlardır: Ebû'l-Hasen es-Sa'îdî'nin (ö. 410/1020) *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî* adlı eseri. Mekki b. Ebû Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1046) *er-Ri'âye* adlı eseri. Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Taḥdîd* adlı eseri.²¹

el-Mar'âşî, *Tertîbü'l-'ulûm* adlı kitabında, tecvid ilmi ile kırâat ilmi arasındaki farktan bahsederek şöyle demiştir: Bil ki; kırâat ilmi, tecvid ilminden farklıdır. Çünkü tecvid ilminden maksat, harf sıfatlarının hakikatlerini, aralarındaki ihtilaflara bakmaksızın bilmektir. Örneğin; tecvid ilminde tefhîm'in mahiyeti şudur, 'terkîk'in mahiyeti budur şeklinde bir bilgi edinilir. Kırâat ilminde ise;

¹⁷ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 77.

¹⁸ Kaddûr Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 20.

¹⁹ Kaddûr Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 15-16.

²⁰ Kaddûr Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 17-19.

²¹ Kaddûr Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 20-23.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

“şurasını şu imam veya râvî tefhîmle okudu, filan imam ve râvî burayı terkîk ile okudu” bilgisi edinilir.²²

Bu kavramsal çerçeveye dayalı tanım ve tarihi seyirden sonra şimdi bu araştırmanın esas konusu olan eş-Şatibiyye ile el-Cezeriyye metninin mukayeseli değerlendirmesine geçilebilir.

2. İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ VE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN MAHREC VE SIFATLARA YAKLAŞIMI

Bu çalışmanın ana eksenini, kırâat ilminin iki büyük otoritesi olan İmam eş-Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin mahrec ve sıfatlar konusundaki yaklaşımların mukayesesi oluşturmaktadır. Araştırmada, her iki müellifin konuyu ele alış biçimleri gerek mukaddime mahiyetindeki temhîdî yaklaşımları gerekse konuların taksîm ve tertîbi açısından incelenecektir. Ayrıca, mahrec ve sıfatlara dair ihtilaflı meseleler, mukayeseli bir değerlendirmeye tabi tutularak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İmam eş-Şâtîbî'nin *Hirzü'l-emânî* ve *vechü't-tehânî* isimli eseri, diğer adlarıyla *el-Lâmiyye*, *el-Kasîde* veya *eş-Şâtibiyyetü'l-Kübrâ*; didaktik şiir türündeki en önemli ilmî çalışmalarından biri olarak ('uyûnü's-şî'r) kabul edilir.²³ Hatta kırâat ilminde yazılmış gelmiş geçmiş en önemli kasidedir. Nitekim bu alanda pek çok kaside ve urcûze²⁴ kaleme alınmış olsa da ne ondan önce ne de ondan sonra, bu sahada ona denk veya yakın bir eser ortaya konulabilmiştir.²⁵

el-Cezeriyye metni ise İmam İbnü'l-Cezerî tarafından tecvid ilmine dair “recez”²⁶ bahrinde kaleme alınmıştır. On dokuz babdan oluşan toplam 109 beyitlik bu eserde mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terkîk, tefhîm, idgam, lahn, gunne, medler, vakıf, hemze gibi konular işlenmiştir.²⁷

2.1. İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ VE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN MEHÂRİC VE SIFATLARI HAKKINDA MUKADDİME BİLGİLERİ

İmam eş-Şâtîbî, kusursuz tilâvetin, mahrec ve sıfatların tam manasıyla kavranmasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Konuya dair mukaddime mahiyetindeki beyitlerinde, bu ilmi mâhir kırâat ehline tâbî olarak şifâhi bir ta'îlm süreciyle öğrenmenin zaruretine de dikkat çekmektedir.²⁸

eş-Şâtibiyye şârihi Ebû Şâme, ilgili beyitleri şerh etmeden önce şöyle bir giriş yapmaktadır:

eş-Şâtîbî, mehâricü hurûf ve sıfatlarıyla ilgili beyitleri kırâat ilmine ek olarak yazmıştır. Bu bölüm, *eş-Şâtibiyye* kasidesinin *et-Teysîr* kitabına yaptığı ilavelerden biridir. Ancak, Ebû 'Amr ed-Dânî, bu konuyu *el-İcâz* kitabının sonunda zikretmiştir. İmam Şâtîbî de bu kitaptaki bilgilere dayanarak konuyu nazım haline getirmiştir. Aslında bu mahrec konusunun, tecvid ilmi dışında kırâat ilmiyle ilgisi yoktur. Tecvid, harflerin mahreclerini bilmekle alakadardır ve bu konu tecvid ilminin

²² Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî Sâcaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmâîl es-Seyyid Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988), 138; Kaddûr Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 22.

²³ Ketabonline (Dijital İslâmî İlimler Kütüphanesi) “PDF: Abdülhâdî Abdullah Hamitû, el-İmâm Ebû'l-Kâsım eş-Şâtîbî: dirâsetün 'an kasîdetihi hirzi'l-emânî fi'l-kırâ'ât”, (Erişim 20 Ocak 2026), 83.

²⁴ Aruz sisteminde bir bahir adıdır. (VII.) yüzyıldan sonra artık recez de dâhilî bir plana sahip bulunan kaside gibi uzun şiirler halinde nazmedilmeye başlandı. Bu yeni tip recez kasidelerine “urcûze”, böyle şiirler nazmeden şaire de “râciz” (reccâz) denildi. Râcizlerin ilki Ağleb el-İclî (ö. 21/642), en tanınmışları da Accâc ile (ö. 97/715-16) 400 beyitlik urcûzesi olan oğlu Rü'be'dir. Abbâsîler devrinin başlarından itibaren daha çok hikâye, fıkra, tarih, belâgat, aruz, sarf-nahiv, hadis terimleri, siyer, akaid ve fıkıh gibi bilimsel konuların anlatıldığı didaktik manzumelerde kullanılmaya başlandı. bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Urcûze”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Mart 2026).

²⁵ Ketabonline, “PDF: Abdülhâdî Abdullah Hamitû, el-İmâm Ebû'l-Kâsım eş-Şâtîbî: dirâsetün 'an kasîdetihi hirzi'l-emânî fi'l-kırâ'ât”, 83.

²⁶ Kadim mânasıyla recez, nazım ve müsikeyle alâkalı bir terim olup eski Araplar'ın “kasîd, remel, recez” diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevilerinden birinin adıdır. bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Recez” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Mart 2026).

²⁷ Mahmûd Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye şerhu Mükaddimetü'l-Cezeriyye* (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2007), 14.

²⁸ Abdulfettah b. Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi'ş-Şâtibiyye* (Suriye: Dâru'l-Gavsânî, 2018), 387.

başlangıç seviyesini ifade eder. Mehâric, “mahrec” kelimesinin çoğuludur ve harfin ağızdan çıktığı yer anlamına gelir. Bu yerler, ileride açıklanacağı üzere birbirinden farklıdır. Mekkî şöyle demiştir: “Lahn” yani tilâvette hata iki çeşittir: Celî ve Hafî. Lahnü Celî: İ’rabı terk etmektir. Lahnü Hafî: Harflerin hakkını vermemektir. Bu ise harflerin kendi mahrec yerlerinden çıkarılmamasıdır. Kur’ân kârihlerinin tilâvetinden gelen sıfatların dışında bir vasıfla sıfatlandırılmasıyla meydana gelir. Allah o kârihleri, Kur’ân’daki lafızların zapt edilmesi ve korunması için görevlendirmiştir. Zira kırâat, sonrakilerin öncekilerden devraldığı mütevâtir bir sünnettir. Bu konuda cahil kalanın mazereti kabul edilmez; çünkü onun üzerine düşen farz bilmediğini sormaktır.²⁹

Araştırmanın ana teması olan mehâric-i hurûf ve harf sıfatlarına konusu; eş-Şâtıbî ve Cezerî’nin beyitlerini şâhit göstererek mukayeseye dayalı tahlîl yöntemiyle beyit sırasına göre şu şekilde ele alınabilir:

İmam eş-Şâtıbî:

هَـٰكَ مَوَازِينَ الْحُرُوفِ وَمَا حَكَى جَهَابِدَةُ النَّقَادِ فِيهَا مُحَصَّلًا³⁰

İlgili beytin tercümesi şu şekildedir:

“İşte sana harflerin çıkış yerlerinin ve sıfatlarının ölçülerini; bu ilmin dâhisi olan tenkitçi âlimlerin bu konuda özetledikleriyle sana sunuyorum.”

eş-Şâtıbiyye şârihi el-Kâdî (ö. 1403/1982), eş-Şâtıbî’nin bu beytini şu şekilde şerh etmektedir: “هَـٰكَ”:

“Al” anlamında bir isim-fiildir/emir kipidir. “مَوَازِينَ”: “مِيزَان” kelimesinin çoğuludur. Burada kastedilen harflerin mahrecleridir. Bunlara “terazi/ölçü” denilmesinin sebebi; harflerin birbirinden ayırt edilmesini sağlamaları, her bir harfin kemal, ziyadelik veya noksanlık bakımından miktarının tıpkı maddi eşyalardaki teraziler gibi bunlar vasıtasıyla bilinmesidir. “النَّقَادُ”: “النَّقَادُ” kelimesinin çoğuludur. İşinin ehli, usta ve mâhir kişi demektir. “جَهَابِدَةُ”: “جَهَابِدَةُ” kelimesinin çoğuludur. İyi olanı kötü olandan ayıran, işin hakikatini bilen sarraf/mütehassıs anlamına gelir.³¹

Bu beyti şöyle özetleyebiliriz: Her bir harfin diğerinden ayrılmasını sağlayan harf mahreclerini al. Bu ilimde derinleşmiş, mahir ve mütehassıs şeyhlerin bu mahrecler hakkında naklettiği ve kitaplarında derleyip bir araya getirdikleri o sözleri kavra.

İmam eş-Şâtıbî:

وَلَا رِبَةَ فِي عَيْنِهِنَّ وَلَا رِبَا وَعِنْدَ صَلِيلِ الرَّيْفِ يَصْدُقُ الْإِتْبَالُ³²

eş-Şâtıbî’nin beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

“Harflerin ve mahreclerinin asıllarında ne bir şüphe ne de kural dışı bir durum vardır. Sahte paranın sesi duyulduğunda, altının kalitesini ortaya çıkaran tecrübe gibi onu tasdik eder.”

eş-Şâtıbiyye şârihi Ahmet Şu’le (ö. 656/1258) bu beyitle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Bu harflerin, birbirlerinden ayrılmasını sağlayan mahrec ve sıfatların belirlenmesinde hiçbir şüphe

²⁹ Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme, *İbrâzü’l-me’ânî min Hirzi’l-emânî*, thk. İbrâhim ‘Atve ‘Avad (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 743.

³⁰ Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî, *Hirzü’l-emânî ve vecühü’t-tehânî fi’l-kırâati’s-seb’*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu’bî (Suriye: Dârü’l-Gavsânî, 2010), 91.

³¹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 387; Ali Muhammed ed-Dabba’, *İrşâdü’l-mürîd ilâ maksûdî’l-kasîd fi’l-kırâati’s-seb’* (Mısır: Dârü’s-Sahâbe, 2006), 409.

³² eş-Şâtıbî, *Hirzü’l-emânî*, 91.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

yoktur. Çünkü bu durum hissî olarak algılanabilir. Hislerle algılanan bir şeyde şüpheye yer yoktur ve bu duyuların ötesine geçmek de mümkün değildir. Müellif, bu harfleri usta dil bilginlerinin görüşlerinden hülasa ederek, doğruluğundan şüphe etmeksizin ve onların söylediklerine hiçbir şey eklemekten saf bir şekilde ortaya koymuştur. Daha sonra müellif, “İmtihan anında kişi ya onurlandırılır ya da aşağılanır, sözünde olduğu gibi; kusurlu sesin çıkarılması veya yanlış telaffuzu deneme yoluyla sınanır ve bu sayede sesin nitelikli mi yoksa kusurlu mu olduğu açıkça ortaya çıkar” demiştir.³³

İmam eş-Şâtîbî:

۱۱۳۶- وَلَا بُدَّ فِي تَعْيِينِهِنَّ مِنَ الْأُولَى عُنُو بِالْمَعَانِي عَامِلِينَ وَقُولًا

Beytin tercümesi şu şekildedir:

“Bu harf ve mahrelerin her birini diğerlerinden ayırıp belirlemek için; manalara önem veren, bu manalarla amel eden ve doğruyu söyleyen alimlerin yolundan gitmek gerekir.”

eş-Şâtîbiyye'yi şerh eden Sehâvî (ö. 942/1497) bu beyti şöyle izah etmektedir: “Bu ölçülerin belirlenmesinde hem nazarî hem de tatbîkî olarak uygulayan, anlamlarla bizzat meşgul olan kişilerin sözlerine dayanmak gerekir.”³⁵

eş-Şâtîbiyye şârihi ed-Dabba' (ö. 1380/1961), harflerin mahrecleri ve sıfatlarının birbirinden ayrılan yönlerini belirlerken mâhir âlimlere vurgu yapmakta ve eş-Şâtîbî'nin bu beytini şu tavsiyede bulunarak açıklamaktadır: “Mehâric-i hurûf ve harf sıfatlarına meselesine önem veren, bizzat bunları uygulayan ve bu esaslara göre tilavette bulunan âlimlerin sözlerinden faydalanmamız gerekir”.³⁶

İmam eş-Şâtîbî:

۱۱۳۷- فَأَبْدَأُ مِنْهَا بِالْمَخَارِجِ مُرَدِّفًا هُنَّ بِمَشْهُورِ الصِّفَاتِ مُفَصِّلًا

Bu beytin tercümesi şu şekildedir:

“Dolayısıyla, harflerin mahreclerini anlatarak başlayacağım; ardından onların meşhur olan sıfatlarını tafsilatlı vererek anlatmaya devam edeceğim.”

eş-Şâtîbiyye şârihi el-Kâdî, eş-Şâtîbî'nin bu beytini şu sözlerle açıklamaktadır: “Zikredilen konuların tamamına, öncelikle harflerin mahreclerinden başlayacağım. Ardından tüm bunları açıklığa kavuşturarak, mahrecleri meşhur sıfatlarla takip edeceğim yani mahreclerin peşinden sıfatları ekleyeceğim.”³⁸

İmam eş-Şâtîbî'nin mehâric-i hurûf ve harf sıfatlarına dair mukaddimesinde yer alan bilgiler bu şekilde izah edildikten sonra, İbnü'l-Cezerî'nin konuyla ilgili önsözünde dile getirdiği görüşleri karşılaştırmalı olarak beyit sırasına göre şu şekilde ele alınabilir:

İbnü'l-Cezerî:

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Şu'le, *Kenzü'l-me'ânî şerhu Hirzi'l-emânî*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 394-395.

³⁴ eş-Şâtîbî, *Hirzü'l-emânî*, 91.

³⁵ Alemüddîn Alî b. Muhammed es- Sehâvî, *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-Kasîd (Şerhu's-Şâtîbiyye)*, thk. Ahmed Adnân ez-Zü'bî (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 2002), 2/534.

³⁶ ed-Dabba', *İrşâdü'l-mürîd*, 409.

³⁷ eş-Şâtîbî, *Hirzü'l-emânî*, 91.

³⁸ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 388.

٤-وَبَعْدُ : إِنَّ هَذِهِ مُقَدَّمَةٌ فِيمَا عَلَى قَارِئِهِ أَنْ يَعْلَمَهُ

٥-إِذْ وَاجِبٌ عَلَيْهِمْ مُحْتَمٌ قَبْلَ الشُّرُوعِ أَوَّلًا أَنْ يَعْلَمُوا

٦³⁹-مَخَارِجُ الْحُرُوفِ وَالصِّفَاتِ لِيَلْفِظُوا بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ

Beyitlerin tercümesi şu şekildedir:

“Kuşkusuz bu eser, Kur’an kârîsinin bilmesi gereken konular hakkında bir mukaddimedir. Çünkü Kur’an okumaya başlamadan önce, bu kârîlerin ilk olarak şunu bilmeleri vaciptir. En fasih lügatle telaffuz edebilmeleri için; harflerin mahreclerini ve sıfatlarını bilmeleri gerekir.”

el-Cezeriyye şârihi Mahmûd Sâlim (ö. 1443/2022), *el-Cezerî*’nin beyitlerini şöyle izah etmektedir: “Hamdele, salvele ve benzeri giriş kısımlarını bitirdikten sonra, bu manzûmenin muhtevasını zikretmeye başlamıştır. Bu eserin, Kur’an’ı doğru bir şekilde okumak isteyenler için bir mukaddime niteliğinde olduğunu beyan etmiştir. Kur’an tilâvetini tam anlamıyla gerçekleştirebilmek için kişinin bu eserde yer alan -harflerin mahrecleri ve sıfatları- gibi konuları öğrenmesi elzemdir.”⁴⁰

İmam eş-Şâtîbî ve İbnü’l-Cezerî’nin mukaddimleri mukayeseli bir analize tabi tutulduğunda; eş-Şâtîbî’nin, mehâric-i hurûf bahsinde nazarî bilgilerin yanı sıra tatbikî yöne de güçlü bir vurgu yaptığı görülmektedir. Bu yaklaşımı değerlendirdiğimizde, harf çıkış yerlerinin sahih bir şekilde öğrenilmesinin ancak mahir üstatlar nezaretinde, müşâfehe ve telakkî yöntemiyle mümkün olabileceği kanaatine ulaşılmaktadır.

2.2. MEHÂRIC-İ HURÛF BAHSİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

İmam eş-Şâtîbî, mukaddime niteliğindeki temel bilgileri sunduktan sonra, mehâric-i hurûf ve sıfatları konusuna şu şekilde giriş yapmaktadır:

١١٣٨- ثَلَاثٌ بِأَفْصَى الْحَلْقِ وَاثْنَانِ وَسَطُهُ وَحَرْفَانِ مِنْهَا أَوَّلُ الْحَلْقِ جَمَلًا

eş-Şâtîbî’nin bu beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

“Boğazın en sonundan üç harf, orta kısmından iki harf çıkar. Boğazın ağza en yakın olan ilk kısmından ise iki harf daha çıkar.”

eş-Şâtîbiyye şârihi el-Kâdî bu beyti şöyle izah etmektedir: Müellif, sözü ihtisar etmek adına öncelikle harflerin yerlerini belirtmeksizin, harflerin mahreclerinin tamamını zikretmiştir. Mahrecleri zikrettikten sonra ise harfleri bu mahrec sırasına göre saymıştır. Boğazda “الحلق” üç mahrec bulunmaktadır: Boğazın en altı “أَفْصَى الْحَلْقِ”, boğazın ortası “وَسَطُ الْحَلْقِ”, boğazın başlangıcı “أَوَّلُهُ”. Yani ağza en yakın olan kısmı “أَوَّلُهُ”.⁴²

³⁹ İbnü’l-Cezerî, *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 1.

⁴⁰ Sâlim, *Fethu rabbi’l-beriyiyye*, 30.

⁴¹ eş-Şâtîbî, *Hirzü’l-emânî*, 91.

⁴² el-Kâdî, *el-Vâfi*, 388; ed-Dabba’, *İrşâdü’l-mürîd*, 410.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

İmam eş-Şâtıbî'nin takip ettiği Sîbeveyhî (ö. 180/796) Ekolünün⁴³ görüşüne göre mahrecler “on altı” tanedir ve bunlar “dört genel mahrecte” toplanır: el-Halk: Üç mahreci vardır. el-Lisân: On mahreci vardır. eş-Şefetân: İki mahreci vardır. el-Hayşûm: Bir mahreci vardır.⁴⁴

Bu âlimler, mahreci on yedi olarak kabul edenlerin aksine şu düzenlemeyi yapmışlardır: Med olan “ا” harfini, “ء” hemze ile birlikte boğazın en altına aksâ'l-halka dâhil etmişlerdir. Med olan “و” harfini, med olmayan “و” ile birlikte dudak mahrecine dâhil etmişlerdir. Med olan “ي” harfini, med olmayan “ي” ile birlikte dilin ortasına vasatü'l-lisâna dâhil etmişlerdir. Böylelikle el-Cevf mahrecini ve bu mahrecten çıkan üç harfi “ا، و، ي” müstakil bir mahrec olmaktan çıkararak diğer mahreclerin içine dâhil etmişlerdir.⁴⁵

İbnü'l-Cezerî ise *mehâric-i hurûf* bahsine şu beyitlerle giriş yapmaktadır:

٩٤٦ - مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةٌ عَشْرَ عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مِنْ اخْتِبَرِ

İlgili beytin tercümesi şu şekildedir:

“Harflerin mahrecleri, bu konuyu tecrübe ve tercih eden kimselerin görüşüne göre on yedidir.”

Halil b. Ahmed'in de (ö. 175/791) içinde bulunduğu İbnü'l-Cezerî gibi tecvid âlimleri ve çoğu nahivci mehâric-i hurûf sayısını on yedi olarak belirlemişlerdir. Tercih edilen görüş de budur. Buna göre özel mahreclerin sayısı on yedi tanedir ve bunlar beş genel mahrec altında toplanır: el-Cevf: Bir mahrec içerir. el-Halk: Üç mahrec içerir. el-Lisân: On mahrec içerir. eş-Şefetân: İki mahrec içerir. el-Hayşûm: Bir mahrec içerir.⁴⁷

İbnü'l-Cezerî:

١٠ - لِلْجَوْفِ : أَلِفٌ وَأُخْتَاهَا ، وَهِيَ حُرُوفٌ مَدٌّ لِلْهَوَاءِ تَنْتَهِي

١١ - ثُمَّ لِأَفْصَى الْخَلْقِ : هَمْزُ هَاءٍ وَمِنْ وَسْطِهِ : فَعَيْنُ حَاءٍ

١٢٤٨ - أَدْنَاهُ : عَيْنٌ خَاوُهَا ...

el-Cezerî'nin dile getirdiği bu beyitler şu şekilde tercüme edilebilir:

“Cevf için; “ا” elif ve onun iki kız kardeşi “و” vav ve “ي” yâ vardır. Bunlar med harfleridir ve havada son bulurlar. Sonra boğazın en uzağından kısmından “أ” hemze ve “ه” hâ çıkar. Boğazın orta kısmından ise “ع” ayn ve “ح” hâ çıkar. Boğazın ağza en yakın olan kısmından ise “غ” gayn ve “خ” hâ çıkar”

⁴³ Sîbeveyhî Ekolü: Câ'berî'nin (ö. 732/1332) naklettiğine göre, İmam eş-Şâtıbî, Sîbeveyhî ve onlara muvafakat edenlerin aralarında İmam Mekki ve Ebû Amr ed-Dânî'nin de bulunduğu âlimlerin görüşüdür. bk. el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 22.

⁴⁴ Molla Ali el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Şam: Dârü'l-Gavsânî li'd-Dirâsati'l-Kur'âniyye, 2012), 73; el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 22.

⁴⁵ el-Kurş, *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sifât*, 22.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 1.

⁴⁷ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 52-53.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 1-2.

İmam eş-Şâtıbî'nin özet sunumunun aksine İbnü'l-Cezerî harflerin mahreclerinin tamamını belirterek harfleri de beraberinde zikretmiştir. Mahrecleri zikrettikten sonra ise harfleri bu mahrec sırasına göre saymıştır:

Cevf Mahreci: Ağız ve boğazın içinde kalan boşluktur. Buradan elif “ا”, vâv “و” ve yâ “ي” med harfleri çıkar. Bu üç harf; Cevf bölgesinden çıktıkları için “cevfiyye”, uzatma harfleri oldukları için “meddiyye” veya bir engele çarpmayıp hava akımıyla ağızda sonlandıkları için “hevâiyye” hava harfleri olarak isimlendirilirler.⁴⁹ Boğazda “الحلق” üç mahrec bulunmaktadır: Boğazın en altı “أقصى الحلق”: Buradan üç harf çıkar: Hemze “الهمزة”, elif “الألف” ve ha “الهاء”. Boğazın ortası “وسط الحلق”: Buradan iki harf çıkar: Ayn “العين” ve ha “الحاء”. Boğazın başlangıcı “أولُه”: Yani ağza en yakın olan kısmı “أذناه”; buradan da ğayn “الغين” ve ha “الحاء” harfleri çıkar.⁵⁰

Sonuç olarak; iki manzûmeye ait beyitler incelendiğinde İmam eş-Şâtıbî'nin içinde bulunduğu Sîbeveyhî Ekolü'nün “el-Cevf” mahrecini müstakil bir çıkış yeri olmaktan çıkardığı müşahede edilmektedir. Bu ekolün üç med harfini (ا، و، ي) sırasıyla boğazın en altı, dudak ve dil ortasındaki diğer uyumlu harflerin yanına dağıtarak mahrec sayısını on yediden on altıya düşürdüğü ifade edilebilir.

İmam eş-Şâtıbî tertibe ve beyit sırasına göre boğaz harflerinden sonra lisan harflerine geçmiştir:

١١٣٩ - وَحَرْفٌ لَهُ أَقْصَى اللِّسَانِ وَفَوْقَهُ مِنَ الْحَنَكِ احْفَظْهُ وَحَرْفٌ بِأَسْفَلِ

eş-Şâtıbî'nin bu beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

“Bir harf vardır ki; dilin en arka kök kısmının üstünden çıkar. Bunu böylece ezberle. Bir diğer harf ise biraz daha aşağısından çıkar.”

eş-Şâtıbiyye'yi şerh eden Ebû Şâme bu beyti şöyle şerh etmektedir: Bu harflerden birinin mahreci dilin en sonudur yani dil köküdür. Burası boğazın başlangıcına bitişik olan yerdir. Müellifin “onun üstü” ifadesinden kastı, damakta onun üst kısmına denk gelen yerdir. Burada nazmın zaruriyetinden dolayı ism-i mevsul hazfedilmiştir. İşte bu harf “kâf” harfidir. Sonra müellif şöyle demiştir: “Aşağıdaki bir harf”; yani dilin en sonunda olmakla birlikte damağın daha aşağı kısmında yer alan bir harftir ki bu da “kef” harfidir. Bu harf için “dilin en sonu ve damağın alt kısmı” denildiği gibi bazıları da “damağın üst kısmında, kâf harfinin mahrecine bitişik olan yer” demişlerdir.⁵²

İbnü'l-Cezerî lisan harfleriyle ilgili şu beyti dile getirmektedir:

١٢ - وَالْقَافُ: أَقْصَى اللِّسَانِ فَوْقُ ، ثُمَّ الْكَافُ أَسْفَلُ...

İlgili beytin tercümesi şu şekildedir:

⁴⁹ el-Kârî, *el-Minahul-fikriyye*, 76-77; Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 33.

⁵⁰ Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 33.

⁵¹ eş-Şâtıbî, *Hirzül-emânî*, 91.

⁵² Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 745.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

“ق” kâf harfi, dilin en arka kısmının kökünün üstünden çıkar. Sonra kâf mahrecinin biraz aşağısından “ك” kêf harfi çıkar...”

İbnü'l-Cezerî de bu beyitte eş-Şâtîbî gibi “kâf” harfinin mahreci için dilin en sonu ve onun üstü olarak tarif etmiş: “Kef” harfini de aynı tarzda dilin en sonunda olmakla damağın aşağı kısmında kalan yer olarak betimlemiştir.⁵⁴

İmam eş-Şâtîbî, mahrecleri önce genel bölgeler halinde anlatıp harf detaylarını sonradan manzum remizlerle sunan daha kapalı bir üslup benimsemişti. İbnü'l-Cezerî'nin ise eğitimde kolaylığı esas alarak mahrec bölgeleri ile harf yerlerini eş zamanlı, detaylı ve sistematik bir biçimde açıkladığı müşahede edilmektedir.

İmam eş-Şâtîbî:

١١٤٠ - وَوَسَطُهُمَا مِنْهُ ثَلَاثٌ وَحَافَةُ الْ لِسَانٍ فَأَقْصَاهَا حَرْفٌ تَطَوَّلَا

١١٤١ - إِلَى مَا يَلِي الْأَصْرَاسَ وَهُوَ لَدَيْهِمَا يِعْزُ وَبِالْيَمْنَى يَكُونُ مُقَلَّلًا⁵⁵

Bu iki beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

“Ağzın ve dilin ortasından üç harf çıkar. Dilin kenarına gelince; onun en gerisinden başlayıp uzayarak istitâle sıfatıyla çıkan bir harf vardır. Bu harf dil kenarından başlar ve azı dişlerine komşu olan yere kadar uzanır. O harfi dilin her iki yanından birden çıkarmak Arap lugatinde az rastlanan zor bir durumdur. Sağ taraftan çıkarılması ise sol tarafa kıyasla daha azdır.”

eş-Şâtîbiyye şârihi el-Kâdî, eş-Şâtîbî'nin bu beyitlerini şu şekilde izah etmektedir:

Dilin Ortası: Dilin tam ortası ile onun hizasındaki üst damaktan üç harf çıkar: Cîm “ج”, şîn “ش” ve yâ “ي”. Dilin Yanı/Kenarı: Dil kenarının en dip kısmından —yani başlangıcından— azı dişlerine bitişik olan bölgeye kadar uzanan kısımdan dâd “ض” harfi çıkar. Bu harf; dilin sol yanının azı dişlerine değmesiyle çıkar ki en yaygın ve kolay olanı budur. Dilin sağ yanından çıkar ki bu daha az başvurulmuş bir yoldur. Bunun yanında, dilin her iki yanının birden azı dişlerine değmesiyle çıkar ki bu oldukça zor ve nadir bir durumdur.⁵⁶

İmam eş-Şâtîbî:

١١٤٢ - وَحَرْفٌ بِأَدْنَاهَا إِلَى مُنْتَهَاهَا قَدْ يَلِي الْحَنَكَ الْأَعْلَى وَدُونَهُ دُو وَلَا

١١٤٣ - وَحَرْفٌ يُدَانِيهِ إِلَى الظَّهْرِ مَدْخَلٌ وَكَمْ حَادِقٍ مَعَ سَيَّوِيهِ بِهِ اجْتَلَا

١١٤٤ - وَمِنْ طَرَفٍ هُنَّ الثَّلَاثُ لِقَطْرٍ وَيَجِي مَعَ الْجَرَمِيِّ مَعْنَاهُ قَوْلًا⁵⁷

eş-Şâtîbî'nin sunduğu beyitler şu şekilde tercüme edilebilir:

⁵⁴ Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 34.

⁵⁵ eş-Şâtîbî, *Hirzû'l-emânî*, 92.

⁵⁶ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 389; ed-Dabba', *İrşâdü'l-mürîd*, 410.

⁵⁷ eş-Şâtîbî, *Hirzû'l-emânî*, 92.

“Bir harf, dil kenarının en yakın kısmından ucuna kadar olan yerin üst damağa dayanmasıyla çıkar. Onun hemen aşağısında ise peşi sıra gelen başka bir harf daha vardır. Dilin sırtına doğru bir harf daha çıkar. Sîbeveyhî ile birlikte nice mütehasşis alim bunu böylece açıkça ortaya koymuştur. Ancak Kutrub’a göre bu üç harf tek bir mahreçten çıkar. el-Ferrâ, el-Cermî ve el-Kutrub ile aynı manayı dile getirmişlerdir.”

eş-Şâtibiyye şârihi el-Kâdı: Dil ucunun yanı, dil kenarının ucuna doğru en yakın olan kısmından, dil ucunun bittiği yere kadar olan bölge ile onun hizasındaki üst damak arasından lââm “ل” harfi çıkar. Nûn harfinin mahreci: Metindeki “ودونه ذو ولا” ifadesinin anlamı şudur: Lâm harfinin hemen altından ona bitişik olarak gelen harf nûn “ن” harfidir. Yani nûn harfinin mahreci; dil ucu ile onun hizasındaki üst ön dişlerin etleridir. Burası, lââm harfinin mahrecinden biraz daha aşağıdadır.⁵⁸ Ra “ر” harfinin mahreci, nûn “ن” harfinin mahrecine yakındır. Ra harfi; dilin sırtının “üst kısmı”nın, üst ön dişlerin “senaya” etlerine tekabül eden kısmından, nûn harfinin mahrecinden biraz aşağıda ve lââm “ل” harfinin mahrecine biraz eğimli bir şekilde çıkar. Bu, Sîbeveyhî’nin ve onu takip eden mahir dilcilerin görüşüdür. Dilin sırtı, ucundan farklıdır; kenarı ise her ikisinden de farklıdır. Metindeki “به” ona zamiri “sırt” kelimesine döner. Yani Sîbeveyhî ve bir grup uzman dilci “ra” harfinin mahrecini dilin sırtı olarak kabul etmişlerdir. Onu bu şekilde ortaya çıkarmış ve keşfetmişlerdir. eş-Şâtîbî’nin “Ve bu üçünün ucu/tarafı...” sözünün anlamı şudur: Bu üç harfin lââm, nûn ve râ mahreci birdir ve o da dilin ucudur. Bu görüş, Kutrub (ö. 206/861), Yahya (ö. 207/822) ve el-Cermî’ye (ö. 225/840) aittir.⁵⁹ Bu görüşe göre harf mahreçlerinin sayısı on dört olur. Metindeki “قولا” ikisi dedi ki ifadesi; Yahya ve el-Cermî’nin de Kutrub’un sözüne benzer bir görüşe sahip olduklarını belirtir. Buradaki “elif” tesniye ekidir ve Yahya ile el-Cermî’ye döner.⁶⁰

İmam eş-Şâtîbî üst ve alt dişlerle ilgili beyitlerini şu şekilde takdim etmektedir:

١١٤٥ وَمِنْهُ وَمِنْ عُلْيَا الثَّنَايَا ثَلَاثَةٌ وَمِنْهُ وَمِنْ أَطْرَافِهَا مِثْلُهَا انْجَلَى

١١٤٦⁶¹ - وَمِنْهُ وَمِنْ بَيْنِ الثَّنَايَا ثَلَاثَةٌ وَحَرْفٌ مِنْ أَطْرَافِ الثَّنَايَا هِيَ الْعُلَا

İlgili beyitler şu şekilde tercüme edilebilir:

“Dil ucundan ve üst ön dişlerden üç harf çıkar. Dil ucundan ve o dişlerin uçlarından, onun misli üç harf daha belirginleşir. Dil ucundan ve ön dişlerin arasından üç harf çıkar. Üst ön dişlerin uçlarından ise bir harf vardır.”

eş-Şâtibiyye şârihi el-Kâdı bu beyitleri şöyle izah etmektedir: Dilin ucu ve üst ön dişlerin aslından yani diş etine birleştiği yerlerden şu üç harf çıkar: Noktasız tâ “ط”, noktasız dâl “د” ve üstten iki

⁵⁸ el-Kâdı, *el-Vâfi*, 389; ed-Dabba’, *İrşâdü’l-mürîd*, 410.

⁵⁹ Kutrub: Basralı Ebu Ali Muhammed b. el-Müstenîr’dir. Nahiv ve dil ilmini Sîbeveyhî ve başkalarından almıştır. Yahya: Kisa’den sonra Kûfeli nahivcilerin imamı olan Ebu Zekeriyya el-Ferrâ’dır. el-Cermî: Ebu Amr Salih b. İshak’tır. Basra nahivcilerinden biridir. el-Ahfeş ve el-Asma’î gibi isimlerden ders almıştır.

⁶⁰ el-Kâdı, *el-Vâfi*, 389; ed-Dabba’, *İrşâdü’l-mürîd*, 410.

⁶¹ eş-Şâtîbî, *Hirzü’l-emânî*, 92.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

noktalı tâ “ت”. Dilin ucu ve üst ön dişlerin uçlarından ise sayıca ilk üçüne benzeyen üç harf çıkar:

Noktalı zâ “ظ”, noktalı zâl “ذ” ve üç noktalı sâ “ث”.⁶²

eş-Şâtibiyye şârihi el-Ca'berî: “Bu harflerden üçü sâd “ص”, sîn “س” ve ze “ز”, dil ucundan ve alt ön dişlerin arasından çıkar” demiştir. Bunu Zekerîyyâ el-Ensârî: “eş-Şâtîbî'nin ön dişlerin arasından ifadesiyle üst ön dişleri kastetmiştir. Aslında burada bir çelişki yoktur. Çünkü bu harfler hem dil ucundan hem de üst ve alt ön dişlerin arasından çıkar”. Bu üç harfe, dilin incelen uç kısmından “eseli'l-lisân” çıktıkları için “eselye” dil ucu harfleri denir. Metinde geçen “çelişki yoktur” “لا منافاة” ifadesi, harfin mahrecinin tam olarak dişlerin birleştiği boşluktan kaynaklanması sebebiyle, bazı alimlerin alt dişleri, bazılarının ise üst dişleri esas alarak tarif etmesinin aynı kapıya çıktığını vurgular.⁶³

İbnü'l-Cezerî dil ortası, yanları, üst ve alt diş harflerini şu şekilde sunmaktadır:

۱۳- وَالْوَسْطُ فَجِيمُ الشَّيْنِ يَا وَالصَّادُ مِنْ حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا

۱۴- الْأَضْرَاسَ مِنْ أَيْسَرَ أَوْ يُمْنَاهَا وَاللَّامُ : أَذْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا

۱۵- وَالْتُّونُ : مِنْ طَرَفِهِ تَحْتَ اجْعَلُوا وَالرَّاءُ : يُدَانِيهِ لَطْفُهُ إِذْ خَلُ

۱۶- وَالطَّاءُ وَالذَّالُّ وَتَا : مِنْهُ وَمِنْ غُلْيَا التَّنَائِيَا، وَالصَّغِيرُ : مُسْتَكِنٌ

۱۷- مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ التَّنَائِيَا السُّفْلَى وَالطَّاءُ وَالذَّالُّ وَتَا لِلْغُلْيَا مِنْ طَرَفَيْهِمَا

el-Cezerî'nin takdim ettiği bu beyitler şu şekilde tercüme edilebilir:

“Dilin ortasından “ج”, “ش”, “ي” harfleri çıkar. “ض” harfi ise dilin yan tarafının kenarının sağ veya sol azı dişlerine dayanmasıyla çıkar. “ل” harfi, dil kenarının azı dişlerinden sonraki ön kısmından ucuna kadar olan yerden çıkar. “ن” harfini dilin ucundan lâm mahrecinin biraz altından çıkarın. “ز” harfi ise ona nûn mahrecine yakındır. Fakat dilin sırtına doğru biraz daha içeridendir. “ط”, “س”, “ز”, “ص” harfleri dilin ucundan ve üst ön dişlerin diplerinden çıkar. Safir harfleri “ث”, “ذ”, “ظ” harfleri ise yerleşiktir. Ondan dil ucundan ve alt ön dişlerin hemen üstünden çıkar. “ث”, “ذ”, “ظ” harfleri ise üst ön dişlerin ve dilin uçlarından çıkar.”

İbnü'l-Cezerî'nin ilgili beyitlerde ele aldığı dil harflerinin mahrecleri, esasen eş-Şâtîbî'nin sistemiyle incelediğimizde büyük ölçüde paralellik arz ettiği görülmektedir. Öte yandan müellif; sâd “ص”, sîn “س” ve ze “ز” harflerini tanımlarken, bu harflerin temel ayırıcı özelliği olan “safir” sıfatını doğrudan mahrec tanımına dahil etmiştir. Safir harflerinin tavsifinde kullanılan “es-

⁶² el-Kâdı, *el-Vâfi*, 389-390; ed-Dabba', *İrşâdü'l-mürîd*, 410-411.

⁶³ el-Kâdı, *el-Minahu'l-fikriyye*, 91-92.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

senâyâ's-suflâ "التَّنَايَا السُّفْلَى" yani "alt ön dişler" ifadesi, eş-Şâtıbiyye'deki muğlaklığı gideren ve telaffuzu daha net bir şekilde betimleyen bir unsur olduğu mülahaza edilmektedir.

İmam eş-Şâtıbi dil harflerinden sonra dudak harflerine geçiş yaparak şu beyitleri dile getirmektedir:

١١٤٧- وَمِنْ بَاطِنِ السُّفْلَى مِنَ الشَّفَتَيْنِ قُلْ وَلِلشَّفَتَيْنِ اجْعَلْ ثَلَاثًا لِّتَعْدِلَا

Bu beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

"İki dudaktan altta olanın iç kısmından "ف" fa harfini telaffuz et. İki dudak için ise doğru ve adaletli bir taksimat yapmak üzere üç harf "و" vâv, "ب" ba ve "م" mîm harflerini belirle."

eş-Şâtıbiyye şârihi Ahmet Şû'le bu beyti şöyle izah etmektedir: Üst ön dişlerin yani senâyâ 'ulyâ uçlarından ve alt dudağın iç kısmından bâtinü's-şefe'den tek bir harf çıkar. O da fâ "ف" harfidir.

İki dudak arasından ise üç harf çıkar: Bunlar vâv "و", bâ "ب" ve mîm "م" harfleridir. Ancak bu harfler çıkarken, vâv harfinde dudaklar açık aralık kalır. Bâ ve mîm harflerinde ise dudaklar birbirine kapanır yani bitişir.⁶⁶

İbnü'l-Cezerî dudak harflerini şu beyitlerle ele almaktadır:

١٨- وَمِنْ بَطْنِ الشَّفَةِ : فَالْفَا مَعَ اطْرَافِ التَّنَايَا الْمُشْرِفَةِ

١٩⁶⁷- لِلشَّفَتَيْنِ : الْوَاوُبَاءُ مِيمٌ وَعُنَّةٌ : مَخْرَجُهَا الْخَيْشُومُ

el-Cezerî'nin ilgili beyitleri şu şekilde tercüme edilebilir:

"Alt dudağın içi ile üst ön dişlerin uçlarından "ف" fa harfi çıkar. İki dudaktan ise "و" vâv, "ب" ba ve "م" mîm harfleri çıkar. Gunnenin mahreci ise hayşûm geniz boşluğudur."

el-Cezeriyye şârihi el-Kârî, el-Cezerî'nin ilgili beyitlerini şöyle izah etmektedir: Fâ "ف" harfi, üst ön dişlerin es-senâyâ'l-'ulyâ uçlarının, alt dudağın eş-şefetü's-suflâ iç kısmına değmesiyle çıkar. İbnü'l-Cezerî beyitteki "el-müşrife" ifadesiyle kastettiği de budur. Nâzım, beyitte sadece "eş-şefe" dudak ifadesini mutlak olarak kullanmıştır. Ancak bundan kastı yukarıda açıklandığı üzere alt dudaktır. Çünkü "fâ" harfinin üst dudakla telaffuz edilmesi mümkün değildir.⁶⁸

el-Cezeriyye şârihi el-Kârî: Dudaklar için vâv, bâ, mîm, bu üç harfin mahreci dudağa hastır. Üst ve alt dudak arasından çıkarlar. Ancak vâv "و" dudakların açılmasıyla tam kapanmadan, bâ "ب" ve mîm "م" ise dudakların birbirine kapanmasıyla itbâk ile telaffuz edilir. Bâ harfindeki kapanma, mîm'e göre daha kuvvetlidir. Bu sebeple kapanma derecesine göre vâv harfinin bu ikisinden sonraya bırakılması daha uygun olurdu. Nitekim Mekki b. Ebû Tâlib böyle yapmış; önce bâ'yı,

⁶⁵ eş-Şâtıbi, *Hirzü'l-emânî*, 92.

⁶⁶ Ebü'l-Kâsım Alî b. Osmân İbnü'l-Kâsım, *Sirâcü'l-karî'l-mübedî ve tezkiyetü'l-mukrii'l-müntehî*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1373/1954) 407; Şu'le, *Kenzü'l-me'ânî*, 398; el-Kâdı, *el-Vâfî*, 390.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

⁶⁸ el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye*, 92.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

ardından mîm'i zikretmiş ve vâv ile bitirmiştir. Buradaki vâv'dan kasıt, med harfi olmayan harekeli veya lîn olan vâv'dır.⁶⁹

el-Cezeriyye şârihi el-Kârî: Gunne mahreci hayşûm, yani burnun en üst/iç kısmıdır. Gunnenin buradan çıktığının delili, burun kapatıldığında sesin kesilmesidir; nitekim burnunuzu tutarsanız gunne sesinin çıkması mümkün olmaz. Aslında gunne, bir sıfattır. Çünkü o, dilin hiçbir işlevinin olmadığı genizden gelen bir sestir. Bu yüzden gunnenin, harflerin bizzat çıktığı “zâtî mahrecler” arasında değil, sıfatlar bölümünde zikredilmesi daha uygun olurdu. Müellifin oğlu İbnü'n-Nâzım şöyle demiştir: “Gunne, tenvin olsa dahi nûn ve mîm harflerinin, idgâm ve ihfâ edildikleri durumlardaki sıfatıdır.” el-Ca'berî ise şöyle demiştir: “Gunne, nûn tenvin olsa dahi ve mîm harflerinin ister harekeli ister sâkin ister izhârlı, ihfâlî veya idgâmlı olsunlar her halükârda sabit olan sıfatıdır.”⁷⁰

İbnü'l-Cezerî, İmam eş-Şâtîbî'den farklı olarak “gunne” sıfatını mahrecler bölümünde zikretmiştir. İmam eş-Şâtîbî ise bu bahse giriş yaptığı sıfatlar bölümünün en başında yer vermiştir. eş-Şâtîbî'nin mehâric-i hurûf ve sıfatlar bahsinde hayşûm ifadesine yer vermediği de göze çarpmaktadır. eş-Şâtîbî'nin hayşûm kastı gunne bahsinde “فِي الْأَنْفِ” söyleminden veya ‘ilmü'l-asvâtta⁷¹ ve bazı tecvid kitaplarında⁷² ismi geçen “التَّخْوِيفُ الْأَنْفِيُّ” ifadesindeki benzeş tabirden anlaşılmaktadır. Belki de ilk dönem âlimleri hayşûm kelimesini kullanmamış, daha sonra gelen âlimler bu ifadeyi ortaya koymuşlardır.

İbnü'l-Cezerî'nin gunneyi mehâric kısmında zikretmesi ile ilgili şu yorum yapılmıştır:

Belki birisi şöyle diyebilir: “Diğer mahreclerin aksine, hayşûm'dan çıkan şey bir harf değil de bir “sıfat” gunne olduğu halde; neden harf mahrecleri arasında zikredilmiştir?”

Buna cevap şöyledir: Harf sıfatları arasında, kendine ait bağımsız bir mahreci olan tek sıfat gunne'dir. Diğer tüm sıfatlar, harf ile birlikte harfin kendi mahrecinden çıkar; ancak gunne müstesnadır. Gunne, nûn harfinin mahreci olan dilden veya mîm harfinin mahreci olan dudaklardan değil, hayşûm'dan yani genizden çıkar. Ayrıca, bazı tecvid âlimleri; nûn ve mîm harflerinde gunne belirginleştğinde idgâm, ihfâ gibi durumlarda, bu harflerin kendi mahreclerinden çıkıp, gunne ile birlikte onun mahreci olan hayşûm'a intikal ettikleri görüşündedirler. Bu görüşe göre hayşûm hem bir sıfatın gunne mahreci hem de bu sıfatın kendilerinde belirginleştği iki harfin nûn ve mîm mahreci olmaktadır. Bu sebeple harf mahrecleri arasında zikredilmesi yerindedir.⁷³

İmam eş-Şâtîbî, mahreclerle ilgili harfleri konunun başlangıcında zikretmemektedir. Bunun yerine bu bölümün sonunda, belirli bir tertibe göre toplu halde şu şekilde beyan etmektedir:

١١٤٨- وفي أول من كلم بيتين جمعها سوى أربع فيهن كلمة أولا⁷⁴

eş-Şâtîbî'nin bu beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

⁶⁹ el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye*, 93.

⁷⁰ el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye*, 93-94.

⁷¹ Kemal Bısr, *‘İlmü'l-asvât*, (Mısır: Dârü Ğarîb, 2000), 140.

⁷² Eymen Rüşdî Süveyd, *et-Tecvidü'l-musavver* (Şam: Mektebetü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2009), 123.

⁷³ Muhammed İsam Müflih el-Kudat, *el-Vâzih fi ahkâmî't-tecvîd*, rev. Ahmed Hâlid Şükrî ve Ahmed Hamad el-Kudat (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, ts.), 35; Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu “PDF: Yaşar Kurt, Kur'an Tilavetinde Mehâric-i Hurûf”, 12.

⁷⁴ eş-Şâtîbî, *Hirzü'l-emânî*, 92.

“Mahrecleri anlatılan harflerin tamamı, iki beytin kelimelerinin ilk harflerinde toplanmıştır. Ancak ilk kelimede yer alan “أهاع” olan bu dört harf bundan müstesnadır.”

eş-Şâtıbiyye şârihi Ahmet Şu'le, eş-Şâtıbî'nin ilgili beytini şu şekilde açıklamaktadır: Bu kısım, mahrecleri zikredilen harflerin, mahrec sırasına göre diziliminin beyanıdır. Yirmi dokuz harfin tamamını, şu iki beytin kelimelerinin ilk harflerinde toplamıştır. Ancak bu kelimelerin en başında yer alan “أهاع” kelimesi istisnadır. Çünkü bu kelimenin sadece ilk harfi değil, içinde barındırdığı dört harfin tamamı bu mahrec sıralamasına dâhildir.⁷⁵

İmam eş-Şâtıbî, mahreclerini açıkladığı harfleri, kendi sistematığına uygun olarak önce boğaz sonra dil, diş ve dudak olarak şu iki beyitte toplu halde zikretmektedir:

١١٤٩- أَهَاعَ حَشَا غَاوٍ خَلَا قَارِيٍّ كَمَا جَرَى شَرْطُ يُسْرَى صَارِعٍ لَاحَ نَوْفَلَا

١١٥٠- رَعَى طُهُرَ دِينَ تَمَّةَ طِلْ ذِي ثَنَا صَفَا سَجَلُ زُهْدٍ فِي وَجْهِهِ بَنَى مَلَا

Sonuç olarak; meharic-i hurûf bölümünü değerlendirildiğinde İmam eş-Şâtıbî, kendine has üslubu çerçevesinde harflerin mahreclerini ele alırken başlangıçta her bir harfin çıkış noktasını tek tek tayin etmek yerine, öncelikle mahrec bölgelerini genel hatlarıyla ifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Konunun sonunda ise bu yerleri tertibe uygun olarak manzûm beyitler halinde sunduğu müşahade edilmektedir. eş-Şâtıbiyye şârihleri ise müellifin başta zikretmeyip sona bıraktığı bu hususları ayrıntılı bir şekilde şerh ederek açıklamışlardır. Bununla birlikte eş-Şâtıbî, ilgili beyitlerde İbnü'l-Cezerî'den farklı olarak bazı yetkin dilbilimcilerin ihtilaflı görüşlerine de yer vermiştir. el-Cezerî ise ihtilâfları zikretmeksizin talebelere kolaylık sağlamak amacıyla mahrec bölgeleriyle birlikte harflerin özel çıkış yerlerini detaylı ve sistematik bir biçimde sunmaya çalışmıştır.

2.3. SIFÂT-I HURÛFUN MUKAYESE EDİLMESİ

İmam eş-Şâtıbî, “gunne” bahsini harf sıfatları içerisinde ele alırken; İbnü'l-Cezerî, bu konuyu hayşûm mahreci kısmında zikretmeyi tercih etmiştir.

İmam eş-Şâtıbî “gunne” sıfatını şu beyitle ele almaktadır:

١١٥١- وَغُنَّةٌ تَنْوِينٌ وَنُونٌ وَمِيمٌ إِنَّ سَكَنًا وَلَا إِظْهَارَ فِي الْأَنْفِ يُجْتَلَى

“Sâkin olan ve izhâr edilmeyen tenvin, nûn ve mîmdeki gunne, hayşûmda belirginleşir.” Yani bu harfler sâkin, ihfâlî veya idgâmlı olduklarında böyledir.”⁷⁸

Bu beyitten sonra eş-Şâtıbî'nin ve el-Cezerî'nin harflerin sıfatları hakkındaki beyitleri şu şekilde mukayese edilebilir:

İmam eş-Şâtıbî:

١١٥٢- وَجَهْرٌ وَرَخْوٌ وَانْفِتَاحٌ صِفَاتُهَا وَمُسْتَقِيلٌ فَاجْمَعِ الْأَصْدَادِ اشْتِمَلَا

İlgili beytin tam tercümesi şu şekildedir:

⁷⁵ Şu'le, *Kenzü'l-me'ânî*, 398.

⁷⁶ eş-Şâtıbî, *Hirzü'l-emânî*, 92.

⁷⁷ eş-Şâtıbî, *Hirzü'l-emânî*, 92.

⁷⁸ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 391.

⁷⁹ eş-Şâtıbî, *Hirzü'l-emânî*, 92.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

“Harflerin sıfatları cehr, rihvet, infitâh ve istifâl sıfatlarıdır. Şimdi bu sıfatları zıtlarını da kapsayacak şekilde bir arada topla.”

eş-Şâtibiyye şârihi Ahmet Şu'le: Müellif, mahrecleri beyan ettikten sonra harflerin sıfatlarını zikretmiştir. Bunlar; cehr, rehâvet, infitâh ve istifâl ile bunların zıtları olan hems, şiddet, itbâk ve isti'lâ sıfatlarıdır. Metindeki “فَاجْمَعُ بِالْأَضْدَادِ أَشْمَالًا” “Zıtlarla daha kapsamlı şekilde topla” ifadesinin anlamı şudur: Birbirine zıt olan bu sekiz sıfatın bilinmesiyle tüm harflerin özelliklerini bir araya getirip kavra. Çünkü harflerin tamamı, bu sekiz zıt sıfattan oluşan gruplara her harf bir sıfat veya zıttına sahip olacak şekilde taksim edilmiştir.⁸⁰

İbnü'l-Cezerî harflerin sıfatları bölümüne şu beyitlerle giriş yapmaktadır:

٢٠- صَفَاتُهَا : جَهْرٌ وَرَخْوٌ مُسْتَقِيلٌ مُنْفَتِحٌ مُصَمَّمَةٌ ، وَالضِدُّ قُلٌّ⁸¹

el-Cezerî'nin sıfatlarla ilgili bu beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

“Harflerin sıfatları şunlardır: Cehr, rihvet, istifâl, infitâh ve ismâtır. Şimdi sen bu sıfatların zıtlarını söyle.”

İbnü'l-Cezerî'nin bu beyitte harf sıfatlarına dair sunduğu bilgilerin eş-Şâtibî ile paralellik arz ettiği görülmektedir. Ancak el-Cezerî'nin zikrettiği “ismât” “الإِصْمَات” sıfatı İmam eş-Şâtibî'nin beyitlerinde yer almamaktadır.

Bu durumu *el-Cezeriyye* şârihi Mahmud Sâlim şöyle açıklamaktadır:

Doğrusu şudur ki; izlâk ve ismât sıfatları tamamen dilbilgisel (morfolojik) sıfatlardır ve telaffuz ile doğrudan bir ilgileri yoktur. Bu nedenle ses üzerinde duyulabilir bir etkileri bulunmaz. Bu sebeple bazı âlimler kitaplarında bu iki sıfata yer vermezler. Muhtemelen İbnü'l-Cezerî gibi manzûme yazarları, mahreclerin sayısı on yedi olduğu gibi, sıfatların sayısının da on yediye tamamlanması için bu iki sıfatı zikretmişlerdir.⁸²

Bu yorumdan anladığımız İbnü'l-Cezerî mütekaddimin âlimlerin eserlerinde olmayan sarf ilmine dair bir meseleyi manzûmesine dahil etmiştir. *el-Cezeriyye* şârihi Mahmud Sâlim, izlâk ve ismât sıfatlarının sese yansıyan bir tarafı olmadığını, meselenin tamamen dilbilgisiyle alakalı olduğunu vurgulayarak öğrencilerin zihninde müphem olan bir konuya temas etmiştir. Özellikle İbnü'l-Cezerî'nin bu sıfatları sadece mahreç sayısıyla; on yedi sayısı ile eşitleyip bir simetri yakalamak için metne eklediği yorumunu sunması olumlu bir yaklaşımdır.

İmam eş-Şâtibî “hems” ve “şiddet” sıfatlarıyla ilgili şu beyitleri dile getirmektedir:

١١٥٣- فَمَهُمُوسُهَا عَشْرٌ حَتَّتْ كِسْفَ شَخْصِهِ أَجَدَّتْ كَقُطْبٍ لِلشَّيْذَةِ مُتَالًا⁸³

İmam eş-Şâtibî'nin sunduğu bu beytin tercümesi şu şekildedir:

“Hems sıfatına sahip harfler on tanedir ve bunlar “حَتَّتْ كِسْفَ شَخْصِهِ” ibaresinde toplanmıştır.

Şedîde sıfatı harfleri için ise “أَجَدَّتْ كَقُطْبٍ” lafzı misal getirilmiştir.”

⁸⁰ Şu'le, *Kenzü'l-me'ânî*, 398.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

⁸² Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 54.

⁸³ eş-Şâtibî, *Hirzü'l-emânî*, 92.

eş-Şâtıbiyye şârihi el-Kâdı, bu beyitlerle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Harflerin sıfatları harflerin temel nitelikleri ve birbirinin zıttı olan sıfatlar şunlardır: Cehr, zıttı “hems” sıfatıdır. Rehâvet, zıttı “şiddet” sıfatıdır. İnfıtah, zıttı “itbak” sıfatıdır. İstifâl, zıttı “istilâ” sıfatıdır. Cehr harfleri: Toplam on dokuz harftir. Bu harfler, “فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ” sözünde toplanan on hems harfi dışındaki tüm harflerden oluşur. Şiddet harfleri: Toplam sekiz harftir. Bu harfler ise şu ibarede toplanmıştır: “أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ”.⁸⁴

İbnü'l-Cezerî “hems” ve “şiddet” sıfatlarıyla ilgili şu beyitleri takdim etmektedir:

۲۱⁸⁵ - مَهْمُوسُهَا : فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ شَدِيدُهَا لَفْظٌ : أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ

İbnü'l-Cezerî'nin “hems” ve “şiddet” sıfatlarıyla ilgili bu beyti şu şekilde tercüme edilebilir:

“Hems sıfatına sahip harfler “فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ” ifadesinde toplanmıştır. Şedîd harfleri ise “أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ” lafzında toplanmıştır.”

Kırâat ilminin iki büyük otoritesi olan İbnü'l-Cezerî ve eş-Şâtıbî'nin, harf sıfatlarından hems ve şiddet konusunda mahiyet bakımından aynı, lafız bakımından ise birbirine oldukça yakın bir üslupla ele aldıkları müşahede edilmektedir.

İmam eş-Şâtıbî “beyniyye” sıfatına ve illet harflerine dair şöyle bir giriş yapmaktadır:

۱۱۵۴ - وَمَا بَيْنَ رَخْوٍ وَالشَّدِيدَةِ عُمُرُنْ لَ وَوَايَ حُرُوفِ الْمَدِّ وَالرَّخْوِ كَمَلًا

İlgili beytin tercümesi şu şekildedir:

“Rihvet ile şiddet sıfatları arasında yer alan harfler “عُمُرُنْ لَ” ifadesinde toplanmıştır. “وَايَ” vav, elif ve yâ harfleri med harfleridir ve geri kalan harflerle birlikte rihvet sıfatı tamamlanmış olur.”

eş-Şâtıbiyye şârihi Ebû Şâme, İmam eş-Şâtıbî'nin bu beytini tafsılatlı bir şekilde şu şekilde beyan etmiştir:

Rihvet harfleri ile şiddet harfleri arasında kalanlar “عمر نل” ifadesindeki harflerdir. Bu beş harf ne tam rihvet ne de tam şiddettir. İki grubun arasındadır. Buradaki “Ömer” ifadesi, nidâ harfi hazfedilmiş bir münâdâdır. Yani “Ey Ömer! Zikrettiğim şeye nail ol” demektir. Daha sonra eş-Şâtıbî, med harflerinin “وَايَ” kelimesinde toplandığını zikretmiştir. Bunlar üç harftir: vâv, elif ve yâ. “الوأي” kelimesi aslen hemzelidir ve “vaat” anlamına gelir. Ancak elif lafzına uyması için hemze teshîl edilmiştir. Bu harfler, bir sükûn veya hemze ile karşılaştıklarında sesin uzamasına imkân verdikleri için “med harfleri” denilmiştir. eş-Şâtıbî: “وَايَ” kelimesindeki bu üç harfin, şiddetin zıttı olan rihvet harflerini tamamlar demiştir. Yani bu harfleri rihvet harflerden saymıştır. Bunu özellikle belirtmiştir. Çünkü diğer bazı alimler bu harfleri “rihvet ile şiddet arasındaki” beyniyye

⁸⁴ el-Kâdı, el-Vâfî, 391.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, 3.

⁸⁶ eş-Şâtıbî, Hirzü'l-emânî, 92.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERÎYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

grubuna dahil ederler. Müellif, bu harfleri “عمر نل” grubu içinde zikretmeyince, onları ihmal etmediğini, aksine kendi üslubunda “rihvet” grubuna dahil ettiğini beyan etmiştir.⁸⁷

Bu harfleri “rihvet ile şiddet arasında” kabul edenlere göre beyniyye harflerinin sayısı sekiz olur. Bunlar şu ifadelerde toplanır: “لم يرونا”, “لم يرونا” veya “ولينا عمرا/ ولم يرونا”. Sîbeveyhî'nin sözlerinin zahiri de bu yöndedir. O, rihvet harflerini sayarken med harflerini saymamış; ardından ayn “ع”, lâm “ل”, nûn “ن”, mîm “م” ve ra “ر” harflerini zikrederek bunları tek tek açıklamıştır. Kullandığı ifadeler, bu harflerin rihvet ile şiddet arasında olduğunu, sesin ne tamamen hapsedildiğini ne de tamamen akıp gittiğini ifade eder.⁸⁸

Sîbeveyhî şöyle demiştir: “Bunlardan bazıları da ‘lîn’ harfleridir.” Onları bu şekilde vasıflandırmış ve şöyle devam etmiştir: “Bu üç harf (elif, vâv, yâ), mahreclerinin genişliği sebebiyle en gizli harflerdir. Mahreci en geniş olan elif, sonra ya, sonra vâv'dır.” Diğer âlimlerin görüşlerine gelince: Ebû'l-Hasen er-Rummânî'nin (ö.384/994) *Şerhu'l-Usûl* adlı eserindeki zahiri ifadesi, eş-Şâtîbî'nin nazma döktüğü fikirlerle muvafıktır. Rummânî şöyle demiştir: “Şiddet harfleri dışındakiler iki kısımdır: Sesin aktığı şiddet harfleri ve rihvet harfleri. Sesin aktığı şiddet harflerine gelince; bunlar mahrecine sıkıca tutunan, ancak daha sonra dilin mahrecinden uzaklaşmasıyla “tecâffî” sesin akmasına izin veren harflerdir. Bunlar; râ “ر”, lâm “ل”, nûn “ن”, mîm “م” ve ayn “ع” harfleridir.

Ebu 'Amr ed-Dânî: *el-Îcâz* kitabında aynı harfleri zikretmiş ve bunları “لم يروع” şeklinde formüle etmiştir. Mekî b. Ebî Tâlib: Bazı eserlerinde; şiddet harflerinin dışındaki tüm harflerin “rehâvet” olduğunu, ancak “يولى عمرو” grubundaki yedi harfin rehâvet ile şiddet arasında olduğunu söylemiştir. Mekî bu gruba vâv ve yâ harflerini dahil etmiş, ancak elifi dahil etmemiştir.⁸⁹

İbnü'l-Cezerî “beyniyye” harfleri hakkında şu beyitleri dile getirmektedir:

.....وَبَيْنَ رَحْوٍ وَالشَّدِيدِ : لِنَ عُمَرُ⁹⁰

el-Cezerî'nin ilgili beyti şöyle tercüme edilebilir:

“Rihvet ile şedîd sıfatları arasında yer alan orta şiddetteki harfler, “لِنَ عُمَرُ” ifadesinde toplanmıştır.”

eş-Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî açısından beyniyye ve rihvet sıfatları değerlendirildiğinde şu sonuca varılabilir:

Her iki imam da beyniyye harflerini “عمر نل-لِنَ عُمَرُ” rumuzlarıyla (lâm, nûn, ayn, mîm, râ) aynı şekilde tanımlamıştır. Aralarındaki esas fark, rihvet sıfatının kemali ve kapsamı üzerinedir. eş-Şâtîbî “vây” “واي” ifadesinde “المد (واي) حروف والرخو كملا” rihvet sıfatının en kâmil haliyle med harflerinde (vâv, elif, yâ) tezahür ettiğini vurgulamaktadır. Buradaki temel mantık şudur: Med

⁸⁷ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 751-752.

⁸⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 752.

⁸⁹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 752.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

harfleri, mahrecte herhangi bir engele takılmadan sesin en uzun süre aktığı harfler olduğu için rihvet sıfatının kemal noktasını temsil ederler.

İbnü'l-Cezerî'nin yaklaşımına gelince *en-Neşr* eserine baktığımızda “Şiddet ile rihvet arasında yer alan beyniyye harfleri beştir. Bunları “لن عُمَر” sözü bir araya getirir. Bazı alimler ise bu harflere ‘yâ’ ve ‘vâv’ harflerini de eklemişlerdir”⁹¹ derken *Temhîd* isimli eserinde rihvet harflerini ifade ederken şöyle bir tanım yapmaktadır: Dördüncüsü rihvet harfleridir. Bunlar, şiddet harfleri ile “لَمْ يَرَوْعَنَا” sözünün beyniyye harflerinde bulunanlar dışındaki harflerdir; toplam on üç harftir demiştir.⁹²

Sonuç olarak, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Cezeriyye* adlı eseri referans alındığında, beyniyye harflerinin tayini noktasında eş-Şâtübî ile tam bir mutabakat içinde olduğu görülmektedir. Ancak eş-Şâtübî'den farklı olarak İbnü'l-Cezerî'de, rihvet sıfatının en kâmil haliyle med harflerinde tezahür ettiğine dair özel bir vurguya rastlanmamaktadır.

İmam eş-Şâtübî “isti'lâ” harfleri hakkında şu beyitleri dile getirmektedir:

١١٥٥- وَقَطَّ خُصَّ ضَغَطٍ سَبْعُ غُلُوٍّ وَمُطَبَّقٍ هُوَ الضَّادُّ وَالظَّاءُ أَعْجَمَا وَإِنْ أَهْمَلَا

eş-Şâtübî'nin bu beyitleri şu şekilde tercüme edilebilir:

“قَطَّ خُصَّ ضَغَطٍ” ibaresinde toplanan yedi harf, ulüvv “isti'lâ” harfleridir. Mutbak itbâk sıfatına sahip harfler ise noktalı olan “ض” dâd ve “ظ” zâ harfleri ile bunların noktasız hâlleridir yani “ص” sâd ve “ط” tı harfleridir.”

eş-Şâtübîyye şârihi Ebû Şâme, söz konusu beyti şu şekilde izah etmektedir: Bu üç kelimenin harfleri isti'lâ harfleridir ve yedi tanedir. Dilin bu harflerle birlikte üst damağa yükselmesi sebebiyle bu isimle anılmışlardır. Bunların dışındakiler ise müstefile yani aşağıda olan harflerdir; zira bunlarda dil üst damak cihetine yükselmez. eş-Şâtübî “uluv” kelimesine yedi harfe eklemiş, sanki “uluv harfleri” “isti'lâ harfleri” demek istemiştir. Müellifin “وَمُطَبَّقٍ” ve itbaklı olanlar sözü mübtedadır, haberi ise kendisinden önce mahzuftur; yani “onların içinde itbak harfleri de vardır” demektir. Yani bu yedi isti'lâ harfinin içinden dört tanesi itbak harfleridir. Ardından müellif, bunları “وَإِنْ أَهْمَلَا” sözüyle açıklamıştır: Bunlar noktalı “dâd” ve “zâ” ile noktasız “sâd” ve “tâ” harfleridir. Bu dört harfe “mutbaka” denilmiştir; çünkü telaffuzları esnasında dilin mahreci ile onun hizasındaki üst damak birbirine kapanır. Bu dört harfin dışındaki tüm harflere ise “münfetiha” açık harfler denir; zira bu harflerde dilinizi damağa doğru kapatmazsınız.⁹⁴

İbnü'l-Cezerî “isti'lâ” harfleri konusunu şu beyitlerle ele almaktadır:

٢٢-.....وَسَبْعُ غُلُوٍّ : خُصَّ ضَغَطٍ قَطَّ حَصَرَ

⁹¹ Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/202.

⁹² Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985), 88.

⁹³ eş-Şâtübî, *Hirzû'l-emânî*, 92.

⁹⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 752.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERÎYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

.....⁹⁵ ٢٤-وَصَادُ ضَادُّ طَاءُ طَاءٌ : مُطَبَّقَةٌ

İlgili beyitler şu şekilde tercüme edilebilir:

“İsti'lâ harfleri yedidir ve bunlar “حُصَّ صَغُطٍ قِطْ” cümlesinde bir araya getirilmiştir. Sâd “ص”, dâd “ض”, tı “ط” ve zı “ظ” harfleri ise itbâk sıfatına sahip mutbaka harflerdir.”

İsti'la meselesi incelediğinde, ilgili beyitlerde eş-Şâtîbî ile Cezerî arasında tam bir muvafakat söz konusu olduğu söylenebilir.

İbnü'l-Cezerî “izlâk” sıfatı hakkında şu beyti dile getirmektedir:

.....⁹⁶ ٢٤-وَفَرَّ مِنْ لُبٍّ : الْحُرُوفُ الْمَذْلَقَةُ

Bu beytin tercümesi şu şekildedir:

“فَرَّ مِنْ لُبٍّ” ifadesindeki harfler, izlâk sıfatına sahip müzlaka harflerdir.”

el-Cezeriyye şârihi el-Kârî, eş-Şâtîbî'nin manzumesinde zikredilmeyen “izlâk” sıfatına dair Cezerî'nin bu beytini şu şekilde şerh etmektedir:

Hâsıl-ı kelâm, fâ, râ, mîm, nûn, lâm ve bâ harflerine, dilin ve dudağın ucu anlamına gelen mahreclerden çıktıkları için “müzleka” izlâk harfleri denir. Burada kastedilen; bunlardan bir kısmının râ, lâm, nûn dil ucundan, diğer bir kısmının ise bâ, fâ, mîm dudak kenarından çıkmasıdır. Bu harflerin dışındakilere ise ismât harfleri denir. Bu isim, “men etmek” anlamındaki “samt” kökünden gelir. Buradaki “men edilme” ismât kavramından kasıt şudur: Bu harfler, rubâî ve humâsî kelimelerde, kök harfi olarak tek başlarına bulunmaktan men edilmişlerdir. Yani, aslı dört veya beş harfli olan her kelimede, “musmete” harflerle birlikte mutlaka “müzleka” harflerden en az birinin bulunması şarttır. Araplar bunu, izlâk harflerinin hafifliği/akıcılığı sebebiyle yapmışlar ve bu harflerle ağır harfleri müvazene etmişlerdir. Bu kaideden dolayı, altının isimlerinden biri olan “عسجد” kelimesinin, rubâî olmasına rağmen içinde hiç “müzleka” harf barındırmaması sebebiyle Arapça değil, Arapçalaşmış yani Acemce bir kelime olduğuna hükmetmişlerdir.⁹⁷

Yukarıda ismât bahsinde de belirtildiği gibi İbnü'l-Cezerî'nin beyitte harf sıfatlarına dair yaklaşımı genel olarak eş-Şâtîbî ile örtüşmektedir. el-Cezerî'nin zikrettiği “ismât” sıfatı eş-Şâtîbî'nin beyitlerinde yer almadığı görülmektedir.

el-Cezeriyye şârihi Mahmud Sâlim'e göre bunun sebebi, izlâk ve ismâtın telaffuzla doğrudan ilişkisi olmayan, sarf ilmiyle bağlantılı sıfatlar olmasıdır. Bu nedenle bazı âlimler bu sıfatlara eserlerinde yer vermemiştir. el-Cezerî'nin ise sıfatları on yediye tamamlama amacıyla bu iki sıfatı zikrettiği anlaşılmaktadır.⁹⁸

İmam eş-Şâtîbî, zıttı bulunmayan sıfat-ı hurûf konusunu şu beyitlerle ele almaktadır:

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

⁹⁷ el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye*, 105.

⁹⁸ Sâlim, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 54.

- ۱۱۵۶- وَصَادٌ وَسَيْنٌ مُهْمَلَانِ وَرَايَهَا صَفِيرٌ وَشَيْنٌ بِالتَّفْشِيِّ تَعَمَّلاً
- ۱۱۵۷- وَمُنْحَرِفٌ لَامٌ وَرَاءَ وَكَوْزَتْ كَمَا الْمُسْتَطِيلُ الصَّادُ لَيْسَ بِأَعْقَلًا
- ۱۱۵۸- كَمَا أَلِيفُ الْهَآوِي وَآوِي لِعِلَّةٍ وَفِي قُطْبٍ جَدٍّ خَمْسُ قَلْقَلَةٍ عُلَا
- ۱۱۵۹⁹⁹- وَأَعْرِفُهُنَّ الْقَافُ كُلُّ يَعْدُهَا فَهَذَا مَعَ التَّوْفِيقِ كَافٍ مُحْصَلًا

eş-Şâtıbî'nin zikri geçen beyitleri şu şekilde tercüme edilebilir:

“Noktasız mühmel olan sâd ve sîn harfleri ile zâ harfi safîr sıfatına sahiptir. Şîn harfi tefeşşî sıfatıyla vasıflanır. Lâm ve râ harfleri inhirâf sıfatına sahiptir. Ayrıca râ harfinde tekrîr sıfatı bulunur. Dâd harfinin istitâle sıfatına sahip olması da göz ardı edilemeyecek bir husustur. Tıpkı elif harfinin hâvî ve vav ile yâ'nın illet harfleri olması gibi. (د، ج، ب، ط، ق) ifadesinde toplanan beş harf, kalkale sıfatına sahiptir. Bu harflerin en belirginini herkesin kabul ettiği üzere kâf harfidir. İşte bu kadarı, Allah'ın muvaffak kılmasıyla bu ilmi tahsil eden kişi için yeterlidir.”

eş-Şâtıbiyye şârihi el-Kâdî, eş-Şâtıbî'nin zıttı bulunmayan sıfat-ı hurûf konusunu nihayete erdirdiği son dört beytini şu şekilde şerh etmektedir:

Lügat olarak: Safîr, (sâd, sîn ve zây) harflerinin nitelendirildiği bir sıfattır. Tefeşşî, şîn harfinin nitelendirildiği bir sıfattır. İnhirâf, lâm ve râ harflerinin nitelendirildiği bir sıfattır. Tekrîr, râ harfinin nitelendirildiği bir sıfattır. İstitâle, dâd harfinin nitelendirildiği bir sıfattır. Hevâ (hava harfi olma) ise elif harfinin nitelendirildiği bir sıfattır.¹⁰⁰

“أوي،” kelimesinde toplanan dört harf (elif, vâv, yâ ve hemze), illet harfleri olarak nitelendirilir. Aslında diğer müellifler hemze'yi bunlardan saymamışlardır; fakat hemze'de hazif, teshîl ve kalb gibi tahfîf ameliyesi tahakkuk ettiği için nâzım onu da illet harflerinden saymıştır.¹⁰¹

“قُطْبُ جَدِّ” grubunda toplanan beş harf ise kalkale ile nitelendirilir. Kâf harfi, kalkale harflerinin en bilineni ve en meşhurdur. Çünkü ondaki ses şiddeti diğerlerinden daha fazladır.¹⁰²

İbnü'l-Cezerî:

۲۵- صَفِيرُهَا : صَادٌ وَرَايَ سَيْنٌ قَلْقَلَةٌ : قُطْبُ جَدِّ ، وَاللَّيْنُ

۲۶- وَآوُ وَيَاءُ سَكِنَا، وَانْفَتَحَ قَبْلَهُمَا، وَالْإِنْحِرَافُ : صَحَا

۲۷¹⁰³- فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ، وَبِتَكْرِيرِ جُعِلَ وَلِلتَّفْشِيِّ : الشَّيْنُ، صَادًا : اسْتَطِيلَ

İlgili beyitlerin tercümesi şu şekildedir:

“Safîr harfleri sâd, zâ ve sîn'dir. Kalkale harfleri 'Kutbu Cedd' (د، ج، ب، ط، ق) kelimesinde toplanmıştır. Lîn harfleri, kendileri sâkin olup öncesindeki harf meftûh olduğunda vâv ve yâ

⁹⁹ eş-Şâtıbî, *Hirzû'l-emânî*, 93.

¹⁰⁰ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 392; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 753.

¹⁰¹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 392; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 753.

¹⁰² el-Kâdî, *el-Vâfi*, 391; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 753.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERÎYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

harfleridir. İnhirâf sıfatı lâm ve râ harflerinde sahih görülmüştür. Ayrıca râ harfi tekrîr sıfatıyla da muttasıf kılınmıştır. Tefeşşî sıfatı şin harfine aittir. Dâd harfini okurken ise istitâle yap, uzatarak oku.”

el-Cezerî'nin “lîn” ifadesini şerh eden el-Kârî meseleyi şu şekilde izah etmektedir:

Vâv ve yâ harfleri sâkin olup kendilerinden önceki harf fetha ile harekeli olursa, buna “lîn” adı verilir. Bunun sebebi, bu harflerdeki meddin kendilerinden önceki harfin harekesi kendi cinsinden olan med harflerine kıyasla daha az olmasıdır. Zira med harfinde aslî bir med bulunurken, lîn harfinde ise belli ölçüde bir med söz konusudur. Bu iki durumun her biri, Câ'berî'nin de belirttiği üzere, “خَوْف”, “الصَّيْف” kelimelerinde olduğu gibi müşâfehe ile öğrenilmek suretiyle tespit edilir.¹⁰⁴

Zıttı bulunmayan sıfat-ı hurûf konusunda iki manzûmenin beyitlerini incelediğimizde: Sâfîr harfleri ile tefeşşî, kalkale, inhirâf, tekrîr ve istitâle sıfatları hususunda iki imam arasında herhangi bir görüş ayrılığı görünmemektedir. Bununla birlikte, eş-Şâtîbî, kendi beyitlerinde İbnü'l-Cezerî'de olduğu gibi “lîn” kavramına yer vermemiştir. eş-Şâtîbî, illet harfleri arasında hazf, ibdâl ve teshîlden dolayı hemzeyi de illet arasında saymıştır. Bu konuda el-Cezerî kendi beyitleri içerisinde hemzenin illetli harf olduğuna değinmemiştir. Bu noktada, eş-Şâtîbî ve el-Cezerî arasında “hemze” hususunda bir ihtilaftan bahsetmek mümkündür diyebiliriz. İbnü'l-Cezerî'nin ise illet adlandırmasıyla burada temas etmemekle birlikte manzumesinin başında med harfleri olarak cevî harfleri bağlamında vurgu yapmakta olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber, kendisi *et-Temhîd* adlı eserinde bu meseleye dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır.

el-Cezerî, *et-Temhîd* isimli eserinde “illet” ifadesine yer vererek “lîn” ile aralarındaki farkları şöyle beyan etmektedir:

On beşinci madde: Med ve lîn harfleri bu harfler üç tanedir. Öncesi fethalı olan elif, öncesi dammeli olan sâkin vâv ve öncesi kesreli olan sâkin yâ. Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, sesin bu harflerle uzaması ve yumuşaklık kazanmasıdır. Bu durum, bu harflerin mahreclerinde, dinleyen onların medli telaffuzunu işittiği esnada gerçekleşir. Bu hususta asıl olan eliftir. Vâv ve yâ, elife benzetilmiştir. Zira her ikisi de elif gibi sâkindir. Ayrıca, öncelerindeki hareke kendi cinslerinden olduğu için, tıpkı elifte olduğu gibi, önceki harekenin işbâ'ı yani uzatılması neticesinde meydana gelirler.¹⁰⁵

On altıncı madde: Lîn harfleri iki tanedir. Öncesi fethalı olan sâkin yâ ve öncesi fethalı olan sâkin vâv. Bu şekilde adlandırılmalarının sebebi, telaffuz edilirken yumuşak bir şekilde çıkmaları ve dile fazla bir külfet yüklememeleridir. Ancak bu iki harf, elife benzeyen harflerden eksik kalmıştır. Çünkü öncelerindeki hareke, kendi cinslerinden değildir. Bu sebeple, elifte bulunan med miktarı bunlarda eksilmiş, fakat sâkin olmaları sebebiyle lîn özelliği devam etmiştir. İşte bu yönleriyle elife benzetilmişlerdir.¹⁰⁶

On yedinci madde: Hevâî harfler med ve lîn harfleridir. Bu şekilde adlandırılmalarının sebebi, bu harflerin her birinin telaffuz edilirken ağız boşluğunda hava ile akıp gitmesidir. Yani, bu harflerin çıkışında esas dayanak ağızdan sâdır olan havadır. Bu konuda asıl olan yine eliftir. Vâv ve yâ, bu özellikte elife benzemiştir. Ancak elif, ağız havasında vâv ve yâ'dan daha yerleşik ve güçlüdür. Bu harfler telaffuz edilirken dil, ağız içinde belirli bir noktaya dayanmaz.¹⁰⁷

¹⁰⁴ el-Kârî, *el-Minah* 'l-fikriyye, 107.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

SONUÇ

Kırâat ve tecvid ilminin iki kurucu metni olan eş-Şâtıbî'nin eş-Şâtıbiyye ve İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime*'si üzerine yapılan bu mukayeseli analiz çalışmasında şu sonuca ulaşılmıştır: Her iki müellifin harf mahrecleri ve sıfatları incelendiğinde temel ilkelerde ittifak ettikleri görülmektedir. Bunun yanında metodoloji ve ta'lîmî yaklaşım noktasında ihtilaflarının olduğu müşahede edilmektedir. İmam eş-Şâtıbî, mahrecleri genel bölgelerden özele doğru, sembolik rumuzlarla ve daha kapalı bir manzum üslupla ele almıştır. İbnü'l-Cezerî ise ta'lîmin kolaylaştırılmasını esas alarak daha sistematik, detaylı ve harf-mahrec eşleşmesini merkeze alan bir yöntem benimsemiştir. eş-Şâtıbî, harflerin doğru telaffuzunun yalnızca nazarî bilgilerle değil, uygulamaya dayalı bir ta'lîm süreciyle kazanılabileceğini vurgulamıştır. Bu sürecin, alanında yetkin hocalar eşliğinde ve müşâfehe aktarımı yoluyla gerçekleşmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, özellikle safîr harflerinin tanımlanmasında "alt ön dişler" (es-senâyâ's-suflâ) vurgusunu mahrec tanımına ekleyerek, eş-Şâtıbî'deki nispeten muğlak anlatımları somutlaştırmıştır. Bu yönüyle el-Cezerî'nin yaklaşımı, telaffuzun daha somut ve anlaşılır biçimde kavranmasına katkı sağlamaktadır. eş-Şâtıbî'nin eserinde "hayşûm" terimi yerine "enf" veya genel tanımların kullanması, İbnü'l-Cezerî ve sonrası tekâmül seviyesine ulaşan terminolojinin tarihsel süreçte daha özel hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca, gunne sıfatının mahrec mi yoksa sıfat mı olduğu hususundaki tasnif farkı, müelliflerin sistematikteki öncelikleri yansıtmaktadır. İzlâk ve ismât sıfatları eş-Şâtıbî tarafından -belki de sarf ilmi bağlamında- dışarıda bırakılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin bu sıfatlara yer vermesinin sebebi sıfatlar manzumesini on yedi rakamına dayalı eksiksiz bir sistem üzerine inşa etme gayesinin sonucu olabilir. Bununla birlikte safîr, tefeşşî, kalkale ve istitâle gibi aslî sıfatlarda her iki imamın tam bir mutabakat içinde olduğu müşahede edilmiştir. eş-Şâtıbî'nin hemzeye de değişim ve dönüşüm (hazf, ibdal, teshîl) sebebiyle illet harfleri içerisinde değerlendirmesi nahvî bir bakış açısından kaynaklı olabilir. İbnü'l-Cezerî ise daha çok harflerin fonetik mahiyetine ve cevâ mahrecine odaklanarak med harfleri üzerinden bir sistem geliştirmiştir. Nihai bir değerlendirmeye ifade etmek gerekirse; eş-Şâtıbî, kırâat geleneğinin kadim ve ihtilafları da barındıran zengin arka planını manzumeye taşımıştır. İbnü'l-Cezerî, bu birikimi rafine ederek daha teknik, tatbîkî ve ta'lîm cihetiyle bir tecvid müfredatı oluşturmuştur. İmam eş-Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî arasındaki ihtilaflar, bir görüş ayrılığından ziyade dönemin kabul ve yönelişlerini de yansıtan tercihlerine dayanmaktadır. Her iki imamın yaklaşımı kırâat ilminin temel hedefi olan doğru ve sahih tilâveti temin etmeye yöneliktir. Bu yönüyle söz konusu farklılıklar, tecvid alanın zenginliğini ve tarihsel gelişim sürecini yansıtan tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

İMAM EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN MEHÂRİC-İ HURÛF VE SIFATLARA YAKLAŞIMI İLE EL-CEZERİYYE METNİNİN MUKAYESE EDİLMESİ

KAYNAKÇA

Akaslan, Yaşar. "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvid Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (Ekim 2020), 255-285. <https://doi.org/10.56361/usul.686530>.

Besse, Mahmûd Alî. *Fethu'l-mecîd: Şerhu Kitâbi'l-'amîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Kahire: Dâru'l-Akîde, 2004.

Bişr, Kemal. *'İlmü'l-asvât*. Mısır: Dârü Ğarîb, 2000.

Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî*. thk. İbrâhim 'Atve 'Avad. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982.

ed-Dabba', Ali Muhammed. *İrşâdü'l-mürîd ilâ maksûdî'l-kasîd fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. Mısır: Dârü's-Sahâbe, 2006.

el-Cureysî, Muhammed Ali Nasîr. *Nihâyetü'l-kavli'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Abdurraûf Saîd. Kahire: Mektebetü's-Safâ, 1999.

el-Kâdı, Abdulfettah b. Abdülganî. *el-Vâfî fî şerhi'ş-Şâtıbiyye*. Suriye: Dârü'l-Gavsânî, 2018.

el-Kârî, Molla Ali. *el-Minahu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ. Şam: Dârü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2012.

el-Kudat, Muhammed İsam Müflih. *el-Vâzıh fî ahkâmî't-tecvîd*. rev. Ahmed Hâlid Şükrî ve Ahmed Hamad el-Kudat. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, ts.

el-Kurş, Cemâl b. İbrâhîm. *Dirâsetü'l-mehâric ve's-sıfât*. Mısır: Mektebetü Tâlibî'l-İlm, 2012.

er-Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir el-Hanefî. *Muhtâru's-Sıhah*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye - ed-Dârü'n-Nemûzeciyye, 1999.

er-Ruaynî, Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî. *Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Suriye: Dârü'l-Gavsânî, 2010.

es-Sehâvî, Alemüddîn Alî b. Muhammed. *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-Kasîd (Şerhu'ş-Eş-Şâtıbiyye)*. thk. Ahmed Adnân ez-Zü'bî. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 2002.

es-Sehâvî, Ali b. Abdussamed el-Mısırî. *el-Manzûmetü's-Sehâviyye*. Mısır: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, ts.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. 'Ammân: Dârü 'Ammâr, 2007.

Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü kırâ'âtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. nşr. Muhammed Talha Bilâl Minyâr. Cidde: el-Mektebetü'l-Mekkiyye - Dârü'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1996.

İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Medine: Dârü'l-Gavsânî, 2006.

İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405/1985.

İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabba'. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Kâsım Alî b. Osmân. *Sirâcü'l-karî'l-mübtedî ve tezkiretü'l-mukri'l-müntehî*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1373/1954.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu‘cemü’l-müellifîn: Terâcimü musannif’l-kütübî’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ-Dâru İhyâit-Türâsî’l-Arabî. ts.

Ketabonline (Dijital İslâmî İlimler Kütüphanesi) “PDF: Abdülhâdî Abdullah Hamitû, el-İmâm Ebû’l-Kâsım eş-Şâtîbî: Dirâse ‘an kasîdetihi Hirzi’l-emânî fi’l-kırâ’ât”. Erişim 20 Ocak 2026. <https://ketabonline.com/ar/books/54978>

Küçük, Cemil. “Kur’ân Harflerinin Sıfatları (Sıfat-ı Hurûf)”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/7 (Aralık2017), 63-77.

Muhammed Kâdî, “ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye ‘inde ‘Ulemâit-Tecvid ve ‘İlmî’l-Esvât: Mehâricü’l-Hurûf Nemûzecen”. *Maaref Academic Review* 17 (Kasım 2015).

Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu “PDF: Yaşar Kurt, Kur’ân Tilavetinde Mehâric-i Hurûf”. Erişim 19 Ocak 2026. <https://share.google/4LbMPtHvIUoFGALfZ>

Sâçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar‘aşî. *Cehdû’l-mukil*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. ‘Ammân: Dâru’l-Ammâr, 2004.

Sâçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar‘aşî. *Tertîbü’l-‘ulûm*. thk. Muhammed b. İsmâîl es-Seyyid Ahmed. Beyrut: Dâru’l-Besâiri’l-İslâmiyye, 1408/1988.

Sâlim, Mahmûd. *Fethu rabbi’l-beriyye şerhu Mükaddimeti’l-Cezeriyye*. Dimeşk: Dâru’l-Gavsânî, 2007.

Süleyman el-Cemzûrî, *Tühfetü’l-atfâl*. Mısır: Mektebetü Tâlibi’l-İlm, 2011

Süveyd, Eymen Rüşdî. *et-Tecvidü’l-musavver*. Şam: Mektebetü’l-Gavsânî li’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 2009.

Şu‘le, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Kenzü’l-me‘ânî şerhu Hirzi’l-emânî*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Urcûze” Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Erişim 23 Mart 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/recez>

Yeşildağ, Adem. *Kur’ân-ı Kerîm Kırâatı Çerçevesinde Arap Harfleri Fonetigi*. Ankara: İlahiyatyayın, 2022.

